

XVIII. YÜZYILDA DEVLET VE TOPLUM İLİŞKİSİNE BİR ÖRNEK: ADANA SANCAĞI'NDA İLTİZAM SİSTEMİNİN YENİ YÖNETİCİLERİ*

AN EXAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN STATE AND SOCIETY IN THE 18TH CENTURY: THE NEW ADMINISTRATORS OF THE İLTİZAM SYSTEM IN THE ADANA OF SANJAK

Mehtap ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeni Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, meehtaab@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ocak 2022
Kabul edildiği tarih: 18 Mart 2022
Yayınlanma tarihi: 25 Haziran 2022

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 January 2022
Date accepted: 18 March 2022
Date published: 25 June 2022

Anahtar Sözcükler

İltizâm; Devlet ve Toplum; 18. Yüzyıl; Adana Sancağı.

Keywords

Tax farming; State and Society; 18th century; Adana Sanjak.

DOI

10.33171/dtcfjournal.2022.62.1.25

Öz

Çalışmamızın amacı, 18. yüzyılda Osmanlı mâliyesinde iltizâm sistemi içerisindeki yeni uygulamaların taşra idaresindeki kullanımının, devlet ve toplum ilişkilerini ne biçimde değiştirdiğini ve dönüştürdüğünü ortaya koyabilmektir. Bu bağlamda 18. yüzyılda devlet ve toplum ilişkilerinin boyutunu değerlendirebilmek için, yönetim düzeneğinin hem birbirleriyle hem de toplumla olan ilişkileri, uzlaşi kavramı çerçevesinde çözümlenmiştir. Sonuç olarak taşradaki ehl-i örf halkalarına yenilerinin eklenmesiyle yetki çatışmalarının arttığı ve bu halkaların hem birbirleriyle hem de devletle olan uzlaşlarının kuramda ve pratikte farklılaştığı görülmüştür. Elimizdeki veriler, devlet ve toplum ilişkilerinde uzlaşmadan çok, problemlerin devam ettiğini göstermiştir. Nihâyetinde uzlaşi kavramı çerçevesindeki uygulamaların kuramda ve pratikte nasıl gerçekleştiği sorunsalının analizi sonucunda diyebiliriz ki, taraflar arasında bir anlaşma zemini sağlanmaya çalışılsa da uzlaşi kuralı çoğu zaman ihlâl edilmiş, mâlikâne uygulaması ile getirilmeye çalışılan uzlaşi alanı çoğunlukla kuramda kalmıştır. Nitekim mâlikâne uygulaması kapsamında ortaya çıkan yeni taşra yöneticilerinin başka bir söylemle devlet otoritesinin yeni temsilcilerinin, ellerindeki yetkileri iltizâm sistemindeki mütezim profilden farklı bir şekilde kullanamadıkları görülmüştür. Esâsen idarî ve malî organizasyonda devletin yardımcı olan mütezimlerin, iltizâm sisteminde olduğu gibi kısa süreli olarak atanmaları, kendi menfaatlerinin ön plana çıkmasına ve nihâyetinde 18. yüzyılın bu yeni ve etkili aktörlerinin, iltizâm sistemi içinde edindikleri nüfuz ve servet yoluyla devlet ve toplum ilişkilerine farklı bir boyut kazandırmalarına neden olmuştur.

Abstract

The aim of our study is to expose how the use of the new practices in the iltizâm (tax farming) system in the Ottoman finance in the 18th century in the provincial administration changed and transformed the state and society relations. In this context, in order to evaluate the dimension of the state and society relations in the 18th century, the relations of the administrative mechanism with each other and with the society were analyzed within the framework of the concept of consensus. As a result, it has been observed that the conflicts of authority increased with the addition of the newcomers to the rings of ahl-i 'urf in the countryside, and the reconciliations of these rings with each other and with the state differed both in theory and in practice. The data in hand showed that the problems continue rather than consensus in the state and society relations. Overall, the result of the analysis of the problematic of how the practices within the framework of the concept of consensus are realized in theory and in practice shows that although an agreement was tried to be established between the parties, the consensus rule was often violated, and the consensus ground that was tried to be brought with the mansion practice remained mostly in theory. As a matter of fact, it has been seen that the new provincial administrators, in other words, the new representatives of the state authority, who emerged within the scope of the mansion practice, could not use their powers in a different way from the mütezim (taxpayer) profile in the iltizâm system. In fact, the short-term appointment of mütezims, who are the assistants of the state in administrative and financial organization, as in the iltizâm system, brought their own interests to the fore and finally, led to the addition of a different dimension to the state and society relations by these new and influential actors of the 18th century through the influence and wealth they acquired in the iltizâm system.

* Bu makale, yazarın "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulamasının Taşra Yönetiminde Bir Usûl Olarak Kullanımı: XVIII. Yüzyılda Adana Sancağı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Bu çalışmada 18. yüzyılda devletin malî uygulamalarındaki farklılıkların, devlet ve toplum ilişkilerinde yarattığı değişim ve dönüşümler analiz edilip, bilhassa Osmanlı taşra toplumunda ortaya çıkan yeni insan tipi ve bu bağlamda değişen ilişkiler ağı mâlîkâne uygulaması kapsamında sorgulanarak, Osmanlı mâliyesindeki bu değişimlerin kuramsal çerçevesi ile uygulama alanının ne derecede örtüştüğü sorunsalı üzerinden yeni yönetim sorunlarına yol açıp açmadığına cevap aranacaktır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren geleneksel sisteme bağlı toplumsal yapının çözülüşüyle birlikte, devletin geleneksel yapısı bünyesinde yetişen yönetici tipinin mâlîkâne uygulaması içinde uğradığı kimlik değişimi ve bunun taşra idâresindeki dönüşümü, eyâlet ve sancaklardaki yetki alanlarının farklılaşması kapsamında değerlendirilecektir. *Devlet-mâlîkâneci-mültezim ve reâyâ* arasındaki ilişkiler mukâta'a boyutunda ele alınacak olup, taşrada idarî, askerî ve malî sistemde birbirine bağlı olarak meydana gelen değişimlerin, devlet ve toplum ilişkilerine nasıl bir boyut kazandırdığı ve devletin bu dönemde denediği farklı idarî ve malî uygulamalarla bir taraftan toplumla uyum çabalarını diğer taraftan da merkezileşme çabalarını nasıl bir arada yürütmeye çalıştığı arşiv belgeleri üzerinden incelenecektir.

Bilindiği gibi yatay ve dikey hareketliliğin arttığı 18. yüzyılda, taşra uygulamasında bir yandan padişahın beratını taşıyan, fakat klasik dönemin timâr ve kul sisteminden gelen bireylerden farklı olan, başka bir deyişle reâyâ kökenli yöneticilerin sayısı artınca taşranın yeni yöneticileri ile merkez arasında yeni ilişkiler ağı oluşmuştur. Bu dönemde taşra idarî ve malî sisteminde kullanılan en yaygın terim mütesellimdir. Taşrada vekâleten yönetimle birlikte yönetici kimliğinde değişim ve dönüşüm sürecinin yaşandığı ve geleneği bilmeyen genellikle de yerel seçkinler arasından gelen yönetici tipinin idarî mekânizmada etkili oldukları görülmektedir (Dror, 2000, s. 87-95).¹ A'yân ve eşrâf olarak adlandırılan ve toplumun ileri gelen kişilerini oluşturan bu grup, Orta-Doğu devletlerinde ortaçağlardan beri devlet ile reâyâ arasında aracı olarak kabul edilmiştir. Nitekim 16. yüzyılın sonlarından itibaren devletin taşradaki otoritesini tekrar sağlamaya çalışması bu kesimin daha da önem kazanmasına neden olmuş, 18. yüzyıla gelindiğinde hem vergi kaynaklarını hem de reâyâyı korumak kaygısıyla, kendilerine

¹ Ze'evi, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde mahkeme kayıtlarında yer alan "kudvetü'l-emâcid ve'l-a'yân" ibaresiyle Kudüs sancağında Asali ailesinin resmî bir unvan kazandığını ve bu ailenin sosyal ve ekonomik statüsünü yükseltmesindeki etkenlerden birisinin de iltizâm sisteminin içine dâhil olmalarını belirtmektedir. Ayrıntı bilgi için bkz. Dror Ze'evi (2000). *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi* (S. Çağlayan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 87-95.

geniş yetkiler tanınması, bu grubun taşra yönetiminde en üst yöneticiden en alta kadar geniş bir sahaya nüfuz etmesine imkân sağlamıştır (İnalçık, 2009, s. 333-334).

Devlet ve toplum ilişkileri kapsamında, grupların birbirleriyle uzlaşma eğilimleri, mücadeleleri ve aynı zamanda devletin 18. yüzyılda taşra yönetimindeki adem-i merkeziyetçi eğiliminden kendini kurtarma ve denetim kurma çabaları, klasik sonrası dönemin belge tipolojisi etrafında Adana sancağı örneği üzerinden değerlendirilecektir. Bu bağlamda çalışmanın ana kaynaklarını, Mâliyeden Müdevver Defterler tasnifinde yer alan mukâta'a defterleri ile Osmanlı maliyesinin en mühim kalemi olan Baş Muhasebe Defterleri ve Şer'iyye Sicilleri oluşturmuştur. Maliyeden Müdevver Defterler'den özellikle MAD 3598, 2827, 9947 numaralı defterlerin bünyesinde mevcut olan ahkâm-ı mâliye, evâmir-i şerife, kuyûd-ı ahkâm, tezâkir-i ahkâm ve berevât kayıtları bu dönemde karmaşık olan devlet-toplum ilişkilerini sorgulayabilmemiz açısından önemli bilgiler ihtivâ etmektedir. Yine Baş Muhasebe tasnifi içinde yer alan mukâta'ât, berâvât, mâlikâne ve ahkâm kayıtlarına ait defterler de Adana sancağında mâlikâne uygulaması kapsamında ortaya çıkan taşra idarî ve malî organizasyonundaki değişim ve dönüşümü değerlendirebilmemize imkân sağlaması açısından önemlidir.

Devlet ve toplum ilişkilerini anlamaya yönelik diğer kaynaklardan birisi de şer'iyye sicilleridir. Adana'nın incelenen döneme ilişkin sicillerinde² sancağın kaza/nahiyelerinde yer alan mukâta'aların vergi içerikleri, mâlikâneci ve mültezim profili, idarî ve malî yetki alanları ile uygulamayla ilgili sorunlar ve şikâyetler hakkında verilere ulaşılmıştır. Bu belgelerde Ergenç'in de belirttiği üzere dönemin yaşanmışlığına dair önemli ipuçları bulunmaktadır ve ait oldukları bölgeye dair tüm hareketleri yansıtmaktadırlar. Bu sayede toplumsal hayata dair açıklamalar yapabilmek mümkün olabilmektedir. Nitekim devlet görevlileri ile reâyâ arasındaki sorunların çözümüyle ilgili belgelerin şer'iyye sicillerinde büyük bir yer tuttuğu görülmektedir. Bunların satır aralarının dikkatli bir şekilde okunmasıyla, formüle edilen problem çerçevesinde karmaşık ilişkiler ağı anlaşılabilir (Ergenç, 2013, s. 463). Zirâ bu kayıtlar, toplumda taraflar arasında her konuda gerçekleştirilen muamelelerin bütünü ihtiva etmektedir. Bu bağlamda siciller, taşra yönetim mekanizması içerisinde yer alan grupların, hem birbirleriyle hem toplumla hem de merkezle olan ilişkilerinin sorgulanmasında ve tarafların uzlaşma şekillerinin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur.

² Adana'nın XVIII. yüzyıla ait 77 adet şer'iyye sicili bulunmaktadır.

Klasik düzenin dışında görülen malî değişimlerin devlet ve toplum ilişkisinde yarattığı değişimlere geçmeden önce konunun daha anlaşılır kılınması açısından Osmanlı devletinde yönetici kavramı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

OSMANLI'DA YÖNETİCİ KAVRAMI

Devlete Kul Olmak

Osmanlı devletinde yönetici kavramını açıklarken, hem Alman sosyolog Weber'in bürokrasi kavramı hem de devletin kendine özgü geleneksel yapısından yola çıkılmıştır. Weber'in otorite tiplerinden biri olan ve Osmanlı modeline de uyan geleneksel otoritesinde, yönetilenler yönetenlerin emirlerine, geleneklerin uygunluk ölçüsüne ve kutsallığına inançlarından dolayı inanırlar. Burada otorite sahibinin emirlerini yürüten bir yönetim kadrosu vardır. Ancak zamanla otorite sahibinin egemenlik alanı genişledikçe, merkezden yönetim zorlaşacak ve otorite sahibi, yerel yöneticilere bazı yetkilerini devretmek zorunda kalacaktır. Bu da gittikçe güçlenen yerel yöneticilerle iktidar arasında kaçınılmaz bir otorite çatışmasını doğuracaktır. Bu bağlamda Weber'in geleneksel otorite tiplmesi ile Osmanlı devletinin klasik dönemdeki yönetim anlayışı birbiriyle uyumaktadır. Şöyle ki; Osmanlı devletinde 16. yüzyıl sonlarına kadar geleneksel bir yönetim anlayışının hakim olduğu, ancak 18. yüzyıla gelindiğinde iç ve dış etkenlerden dolayı, devletin artık yapısal özelliklerini kaybettiği ve taşrada yerel hanedandan gelen yeni idarecilerin, yönetimde bir karmaşa ve otorite çatışması yarattıkları görülmektedir (Budak-Solakoğlu, 1994, s. 93, Dursun, 1992, s. 37-38, Barkey, 1999, s. 85).³

Bilindiği üzere Osmanlı devletinin geleneksel yönetim anlayışı çerçevesinde toplum; askerî ve reâyâ ya da başka bir söylemle yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki grup şeklinde örgütlenmişti. Bu nedenle klasik dönemin düşünce sisteminde reâyâ ve yönetici kavramlarının ne anlama geldiğini açıklamakta fayda var.

Reâyâ kavramı ile mümkün olduğu kadar gruplar halinde belli mekânlarda yaşayan, devlete vergi veren ancak yönetime katılmayan gruplar ifade edilmekteydi. Devlet, reâyâyâ kanunlara uygun davranış kazandırmayı amaçlamıştı. Orta-Doğu devlet anlayışına göre ideal devlet yapısında, sosyal sınıflar arasında hareketlilik

³ Weber, egemenlik ve meşrûluk hakkındaki fikirleri çerçevesinde geliştirdiği bürokrasi kavramını, bir örgütlenme ve yönetim biçimi olarak ele almaktadır. Nitekim egemenlik ilişkisinde kişilerin, otorite sahibinin emirlerine uymalarını; ya onların egemen olanın yani otorite sahibinin meşrûluğuna olan inançlarına ya görev bilme ve alışkanlık haline getirmelerine ya da kendi çıkarlarına uygun bulmalarına bağlamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Budak-Solakoğlu (Eylül, 1994). Osmanlı Devlet Örgütü ve Weber Bürokrasisi, *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (3), s. 93.

kabul edilemezdi. Zirâ bu durum toplumsal barışın da temeli sayılmaktaydı. Yani “re’âyâ oğlu re’âyâ, kul oğlu kul” düşüncesi vardı. Nitekim Platon’un da “Devlet” adlı eserinde, yönetenlere ve yönetilenlere dair söylediği masalında, her sınıfın kendi içinde görevine bağlı kalması gerektiği şu şekilde vurgulanmaktadır:

Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama sizi yaratan tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar baş tacı olurlar yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçilerin ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. ... mayasında demir, ya da tunç katışık olanların önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur (Platon, 2010, s. 61-62/110-111).⁴

Yönetim örgütlenmesinde ise; merkezde kul sistemi, taşrada da timâr sistemi uygulanarak, padişâhın otoritesi merkezden, devletin her köşesine kadar ulaştırılmıştır (Armağan, 2011, s. 144). Nitekim ilk dönemlerden itibaren, devlete mutlak sadakat duyan ve bütünüyle devlete bağlı adamların yetiştirilmesini amaçlayan kul sistemi sayesinde merkezî otorite kurulabilmişti. Zira Osmanlı devlet idaresinin esas kurumlarından biri kul sistemi içinde eğitilenler, kendilerine en uygun düşecek göreve getirilmeden önce, uzun ve disiplinli bir eğitim ve uyum sürecinin ardından, sultana yani sistemin kurucusunun amaçlarına uyumlu davranan bir kişilik tipi hâline getiriliyorlardı (El-Haj, 2000, s. 20; Quataert, 2005, s. 156-157; İnalçık, 2008, s. 83-92).⁵ Devlet, yönetenlere kendi mantığını, kendi düşüncesini, kendi hukuk normlarını aktarırken, onları kendi değerlerini aktaran zümreler olarak düşünüyordu. Bu çerçevede birinci planda; değişmezliği öngörüyordu. Askerî sınıf içine reâyâdan katılımları mümkün olduğu kadar

⁴ Platon devlet adlı eserinde, koruyucu sınıfın devletin yararı ve merkezî düzenin bozulmaması için iyi yetiştirilmesi gerektiğinden bahseder. O’na göre devlet içinde herkes kendi bildiği işi yapacak, bunun dışına çıkmayacaktır. Şöyle ki “Araç, bilen elinde işe yarar elbet. Koruyucuların gördükleri iş önemli olduğuna göre, onların da yalnız büyük bir özen ve sanat isteyen kendi işleriyle uğraşmaları gerekir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Platon (2010). *Devlet, İkinci Kitap 374e, Üçüncü Kitap 414a-415d*, (S. Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları, s. 61-62/110-111.

⁵ Aynı zamanda ilk dönemlerde büyüme sürecinde olan devlet, sisteme dahil olanlara zenginlik ve güç kaynağı sunmaktaydı. İşte bu bağlamda devşirme sistemiyle gelenler de her yönden padişaha bağımlıydılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Donald Quataert (2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1722*, (A. Berktaş, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, s. 156-157; Kul sisteminin, merkeziyetçi bir devlet kurmak isteyen I. Bayezid döneminde gelişme gösterdiği, yalnızca yüksek idari-askerî makamların değil, timârların da kullara verildiği bilinmektedir. Zirâ kul sistemi, taşra idari-askerî teşkilatının kaynağını oluşturmaktaydı. II. Murad döneminde eyâletlerde sancak beyliği ve beylerbeyliği ile beraber zeâmet ve timârlar da padişah kulları ile bey kullarına verilmekteydi. Devlet böylece kendine kul yaptığı ve kaderleri kendisine bağlı bu yönetici tiplmesiyle, merkezî otoritesini sağlamlaştırmış oluyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 83-92.

kısıtlamıştı. Bu temel ayrımın nedeni, devleti ayakta tutan geleneğin bozulmamasıydı. Ancak 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, devletin klasik dönemde oluşturduğu yönetici kavramının dışına çıktığı görülmektedir. Şöyle ki, taşrada kul sisteminden gelmeyenler, demografik koşullar ve savaş teknolojisindeki gelişmeler sonucu paşaların kapılarına *-sarıca sekban, levend-* adları altında girerek, bu sayede idarî-askerî sistem içinde yer almaya başlamışlardı. Eskiden askerî sınıflar arasına katılmak, ancak askerî sınıfların mâliyeyi ilgilendiren görevlerini üstlenmekle olabilirdi. Örneğin ihtisâb mültezimi olmak, muhtesib olmaya giden yoldu.

Nitekim 18. yüzyıla gelindiğinde, daha 16. yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı yönetim kavramındaki değişim, vezir ve paşaların hane halkına doğru evrilmeye başlamıştı. Sonuç olarak padişahın icra yetkilerini, yalnızca kapıkullarının temsil etmesi prensibi terkedilmiş oldu ve nihâyetinde kul sisteminin dinamiklerinde meydana gelen değişimlerle bağlantılı olarak, merkez ve taşra yönetim şemasındaki birbirine bağlı halkalar, 18. yüzyıla gelindiğinde artık birbirinden kopmaya başladı. bilhassa vekillik yoluyla askerî sistemin içine dahil olan yerel seçkinler, devletin taşradaki idarî dönüşümünün en belirgin örneklerinden birisidir. Bilindiği üzere, a'yân ve eşrâf denilen bu seçkinler grubu, toplumun mekân organizasyonu içinde şehir ve kasabaların dikkate değer parçalarından birisiydi. Bu grup zaman içerisinde, devletin askerî-idarî yapısının dayandığı kul ve timâr sisteminin içine sızarak, padişahın icrâ gücünü temsil etmeye başladı. Nitekim iltizâmen vâlilerin yönetimine verilen sancaklar ve sancaklarda mâlikâne olarak verilen mukâta'alar gözönüne alındığında; taşrada birbirinin denetimine tabi olmayan, doğrudan merkeze karşı sorumlu yeni örf yetkilileri ya da çoğunlukla onların vekilleri etkinlik kazandılar. Genellikle yerel ailelerden olan bu vekiller, yetki alanlarındaki mukâta'alar sayesinde taşra idâresinin yeni fiili yöneticileri olarak karşımıza çıktılar (Ergenç, 1992, s. 105-118; Ergenç, 2013, s. 396-397; Özkaya, 2014, s. 60-61). Sonuç olarak klasik sonrası dönemde devletin merkezî/mutlak yapısının kuramsal temellerinde herhangi bir köklü değişiklik olmamasına rağmen, yeni uygulamaların devlet ve toplum yapısını desantralize ettiği görülmektedir (Ergenç, 1999, s. 32-39).

Yeni Yönetici Tipolojisi ile Birlikte Değişen İlişkiler

16. yüzyıldan itibaren hem dünya sisteminde (İslâmoğlu-İnan, 1991, s. 24-25)⁶ hem de devletin iç dinamiklerinde meydana gelen değişikliklerin, Osmanlı devletini adı geçen yüzyılın sonlarına doğru bir değişim sürecinin içine attığı bilinmektedir. Nitekim 18. yüzyılda etkisini iyice hissettiren bu süreç, taşrada devlet ve toplum ilişkilerinde klasik dönemden farklı uygulamaları beraberinde getirmiştir. 18. yüzyılın önemli özelliklerinden birisi de karmaşık bir idarî, ekonomik ve sosyal ilişki ağının görülmesidir. Bu bağlamda taşrada klasik dönemin beylerbeyi yerine daha kapsamlı askerî, idarî ve malî yetkiye sahip olan ve merkezin temsilcileri olarak devlet mukâta'alarına sahip çıkan valiler, taşradaki askerî ve idarî yetkilerini bir de ekonomik güçle birleştirerek yeni bir güç olarak ortaya çıkmışlardır (Radushev, 1994, s. 301-304).

Bilhassa bu dönemde görülen en önemli değişikliklerden birisi, 16. yüzyılda başlayan timâr alanlarının havâss-ı hümâyûna aktarılması işleminin geniş sahalara yayılması sürecinin hız kazanmasıdır. Timâr alanlarının, özellikle beylerbeyi ve sancakbeyi hâsalarının mâlikâne olarak verilmesi, iltizâm usûlünün boyutlarını genişlettiği gibi aynı zamanda taşra yöneticilerinin kimliklerinde ve dolayısıyla taşra idarî yapısında birtakım değişikliklere yol açmıştır (Taş, 2006, s. 62; Ergenç, 2006, s. 42-45). Zirâ bu durum klasik taşra askerî, idarî ve malî sisteminde yeni uygulamaları da beraberinde getirmiş, taşra idarî sisteminde eyâlet ve sancakların hukûkî sahibi ile fiilî sahibini farklılaştırmıştır. Bilindiği üzere merkezde kapıkulu sayısındaki artış, vezir ve paşa rütbesini taşıyan yüksek dereceli örf mensuplarının artmasına neden olmuştu. Bunlara hâs bulmak ve bir makama atamak zorlaştığı gibi, sancak beylerinin de savaşlar ya da merkezdeki görevleri nedeniyle görevlerinin başında bulunmaları da güçleşmişti. Nitekim bu dönemde birçok sancak ve eyâlet İstanbul'da bulunan yüksek rütbeli görevlilere veya sınırlardaki kalelerin komutanlarına tevcih edilmeye başlandı. (AŞS, 21/126, 17/M/1129; AŞS, 30/275, 17/Ca/1138). 18. yüzyıla gelindiğinde ise, vezir sayısındaki artışla birlikte, her eyâletin valisinin bir vezir rütbesinde olduğu ve bunların görevlerinin başında fiilen bulunmak yerine, yerlerine *müsellim* ya da *mütesellim* adı verilen, bizâtihi kendi yetkilerini temsil eden vekiller göndermeye başladıkları görülür. Hatta vâlilerin bu

⁶ Avrupa merkezli “*Kapitalist Dünya Ekonomisi*” Avrupa’da geliştikten sonra dünyadaki diğer bölgeleri ne biçimde dönüştürdü-değiştirdi?” temel sorununa odaklanan ve dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan dönüşüm biçimlerini inceleyen “*Merkez*”, “*Çevre*” ve “*Yarı Çevre*” olarak isimlendiren “*Dünya Sistemi Perspektifi*” görüşü Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tarih araştırmalarında da teorik çerçeve ve analiz önerileri ortaya koymaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Huricihan İslâmoğlu-İnan (1991). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Baskı, s. 24-25.

hususta zaman zaman uyarıldıkları da olmuştur (BOA, İ.E. Dâhiliye 35/3040, Evâsıt-ı Ra/1141). Başlangıçta kul sistemi içinden yetişen mütesellimlerin, 18. yüzyıla gelindiğinde kimlik değiştirmeye ve diğer koşulların etkisiyle güç kazanmaya başlayan yerel hanedan arasından seçilmeye başladıkları görülmektedir. Zirâ bu hususta, yerelden atanan kişilerin dışarıdan atananlara nazaran bölgeyi daha iyi tanımaları ve dolayısıyla vergileri daha düzenli bir şekilde tahsil edebilecekleri düşüncesinin de etkili olduğu aşikârdır.

Görüldüğü üzere vezir rütbesiyle taşrada görevlendirilenlerin bir kısmının merkezde oturması bir kısmının sefere katılması ya da kendilerine pek çok sancağın arpalık (Özkaya, 1999, s. 167). olarak verilmesi, daha önceki dönemlerde de var olan mütesellimlerin kimliklerinde büyük bir değişime yol açmış ve a'yân mütesellimler yavaş yavaş taşra yönetiminde ön plana çıkmaya başlamışlardır. Kapılarına çok sayıda sarıca, sekban yani yeni şartların doğurduğu düzensiz silahlı grupları da toplayan bu yeni taşra yöneticileri, özellikle 18. yüzyılda taşra idaresinin bütün birimlerine nüfûz ederek, devletin klasik idarî düzenine desantralize bir nitelik kazandırmışlardır.(Özkaya, 2014, s. 99, Ergenç, 1986, s. 87-96, Özkaya, 2008, s. 101, Çadırcı, 1997, s. 11-23, Oğuzoğlu, 2001, s. 43)⁷. Esâsen mütesellim klasik dönemin “bey”inin karşılığı gibidir. Ama çoğunlukla reâyâdan gelmiştir. Bu bağlamda XVIII. yüzyılda Adana sancağında mütesellimlik, mültezimlik gibi görevlerle, taşra idâresinin fiilî yöneticileri haline gelen ve bu yolla toplumda maddî ve manevî itibar kazanan ailelerden birisi de Karşızâdelerdir. Karşızâde ailesine mensup olanlar, ilk önce mâlikâne uygulamasının içinde mültezimlik göreviyle, ardından mütesellimlik ve son olarak da Adana beylerbeyi olarak, bölgede idarî ve mâlî yetkiye sahip olmuşlardır. Nitekim iltizâm yoluyla kazandıkları haklarla gittikçe zenginleşerek, buldukları bölgede merkezî otorite aleyhine güçlerini artırmışlar, taşra yönetiminde etkin duruma gelmişlerdir.⁸ Devletin ise muhtemelen

⁷ Adana âyânından Hacı Ebubekir Ağa, Emir Ali oğlu Ali Efendi, Seyyid Mustafa Ağa, Seyyid Ömer Ağa, Mustafa Ağa, Musa Bâlizâde Ali Ağa ve Mustafa Ağa'nın XVIII. yüzyılın ilk yarısında Adana mütesellimi oldukları bilinmektedir. Ayrıntı için bkz. Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 89-90.

⁸ Çukurova'nın önemli âyân ailelerinden birisi olan Hasanpaşazâdeler, 1760 yıllarına kadar Karşızâdeler olarak bilinmektedir. 1769-70 yıllarında Karşızâde Hacı Ali Ağa'nın oğlu Hasan Ağa Üzeyir sancakbeyi ve arkasından Adana beylerbeyi olunca aile artık Hasanpaşazâdeler diye anılmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Kurt-Ertan Ünlü, *Çukurova Âyanları I, Hasanpaşazâdeler İle İlgili Arşiv Belgeleri I. Belgeler, XXXIII/37 (2012)*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014*, s. 57-116; Aynı yazarlar, *Çukurova Âyanları II, Hasanpaşazâdeler (Karşızâdeler) İle İlgili Arşiv Belgeleri II, Belgeler, XXXIV/38 (2013)*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016*, s. 17-85; 1743 tarihinde Karşlı Ömer Ağa ve Karşlı Ali Ağa, Adana sancağında bazı köy ve mezra'alar ile tahmis-i kahve mukâta'asının mültezimi oldukları görülmektedir. Bkz. AŞS, 17/325, 359; Ayrıca Adana valilerinin denetiminde olan mukâta'alardan Karaçalılık mezra'ası ve tevâbi'i a'şârının, 1752 tarihine mahsûben

yine kendi iyiliği için yerel seçkinlerle işbirliği yaptığı ve onlara merkezî otoriteyi temsil etme yetkisi vererek uzlaşma yoluna gittiği Karşızâde Hasan'ın Adana beylerbeyliğine kadar yükselmesinden anlaşılmaktadır (AŞS, 5/187, 25/S/1184). Zira taşra yönetiminde yerel seçkinlerin ağırlık kazanması, devletin onların gücünden yararlanmak istemesiyle de alakalıdır. Devlet, yerelde gittikçe kuvvet kazanan bu aileleri kontrol altında tutarak merkezî gücünü kaybetmemeye çalışmış, bu güçleri cezalandırması gerektiğinde ise muhtemelen ağır cezalar yerine onları bir süre sonra affederek önemli görevlere getirmiştir. Nitekim cezâ vermek suretiyle yola getiremediği yerel güçlere idârî ve mâlî görevler vererek onlardan yararlanma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda Karşızâde Hasan Paşa'nın da Adana valiliğine getirilmesinin bu çerçevede değerlendirilmesi imkân dâhilindedir.

Devletin klasik dönemden beri bu gruplarla, hem kendi hem de toplumun yararı için mutabakat yoluna gittiği bilinmektedir. Nitekim 18. yüzyıla gelinceye kadar padişahın adına taşrada yetkilendirdiği en üstteki beylerbeyi ile en alttaki timâr sahibi, yetkilerini dönemin koşullarının zorunlu kıldığı uzlaşmaya dikkat ederek kullanmak zorundaydı. Aksi takdirde mutabakat, yani uzlaşma sağlanamaz ise, toplumda çatışmalar ortaya çıkabilirdi (Ergenç, 2007, s. 122-127, Buluş, 2010, s. 81-120). Bu ilişki ağı çerçevesinde verginin toplanması ve merkeze aktarılması her zaman kolay olmadığından taraflar arasında anlaşmazlıklar ve bir takım zorluklar yaşanıyordu. Bu çerçevede devlet ve diğer araçların vergi gelirlerinin paylaşımı konusunda uzlaşma içine girmeleri gerekiyordu. Zirâ devlet, elde edeceği mu'acceleyi buna göre belirliyordu. Ancak çoklu devlet görevlisinin olduğu yerde uzlaşının sağlanması her zaman kolay olmuyordu. Ortaya çıkan sorunların çözümünde mevcut kurallar yetersiz kaldığında taraflar arasında uzlaşma yolu olarak *evlâ ve enfa'* kuralı devreye giriyordu (Ergenç, 2013, s. 433-434).

Belgelerde sıkça rastlanılan, yöneten ve yönetilenler arasında bir uzlaşma yöntemi olan *evlâ ve enfâ'* uygulaması gibi uzlaşma eğilimleri sayesinde, devlet ve toplum ilişkilerinde ortak bir çözüme gidilebildiği ve devletin bu kavram çerçevesinde yönetim sorunlarına çare bulabildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca geniş çerçeveden bakıldığında, bu şekilde taşradaki örf mensuplarını kontrol altında

Karslı Hacı Ali Ağa'ya verilmiştir. Bkz. AŞS, 132/94:142-143, 1166; Adana sancağının çok gelirli mukâta'alarından olan Adana cizyesi ve ihtisâb mukâta'asının da Hasan'ın üzerinde olduğu ve oğulları Abdullah ve Ali Beğ tarafından der-uhdelerine verildiği görülmektedir. Bkz. C.ML, 450/18201, 25/Ca/1189; Ayrıca 31 numaralı Adana Şer'iyye Sicili'nde yer alan "Sâbikan Sayda beğlerbeğisi olan ve Adana eyâletine atanan vezîr Mustafa Paşa'nın Adana'ya gelinceye dek Karşızâde Ali Ağa'nın mütesellimlik berâtı" ifadesinden de anlaşıldığı üzere Karşızâde Ali Ağa'nın Adana mütesellimi olarak atandığı anlaşılmaktadır. Bkz. AŞS, 31/74:108-109, 1169.

tutabilmeyi amaçlayan devletin, merkezîyetçi yapısını da korumaya çalıştığı algılanabilir.

Devlet ve toplum ilişkilerinde uzlaşmanın ilk boyutu padişah ile yönetenler, ikinci boyutu ise yönetenler ile yönetilenler arasındaydı. Bu gruplar arasındaki ilişkinin esasını ise yukarıda belirttiğimiz üzere vergi oluşturmaktaydı. Uzlaşma, devletin en üst biriminden en alt birimine kadar geniş bir alanda uygulanıyordu. Uzlaşma kavramında esas olan, çözümün her iki tarafın da yararına olmasıydı. Nitekim taraflar arasında mutabakatın sağlanabilmesi için, karşılıklı olarak bir takım isteklerden vazgeçilmesi gerekliydi. Nihâyetinde taraflar arasında sağlanan anlaşmanın ardından ulaşılan çözüm, resmî makamlar tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe giriyordu. Görüldüğü üzere devletin hem merkezî iktidarını zedeleyen güçlerle anlaşma çabaları hem de vergi toplama konusunda esnek, pragmatik ve uzlaşmacı tutumu sayesinde, toplumun ve devletin yeniden örgütlenmesi yoluna gidebilmişti (Ergenç, 2013, s. 431-432; Ergenç, 2007, s. 122-127; Pamuk, 2007, s. 3-18).

Osmanlı mâliyesinde mâlikâne uygulaması da *evlâ ve enfâ* anlayışının bir sonucu idi. Yani bu uygulamanın hem hazine, hem vergi toplayıcıları hem de reâyâ açısından faydalı olacağı düşünülmüştü. Zirâ devlet, hazineye para akışının aksamaması için vergi kaynağını, dolayısıyla reâyâyı korumakla yükümlü idi. Bu nedenle devletin, vergilendirme yöntemlerinde zaman zaman değişikliklere gittiğine ve bunu da devlet ve toplum menfaatleri için yaptığına dair ibarelere belgelerde sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin 2 Cemâziyye'1-evvel 1106/19 Aralık 1694 tarihli bir Nişân-ı şerif'de mîrî mukâta'aların mâlikâne olarak verilmesinin devlet, ehl-i örf görevlileri ve reâyâ açısından *evlâ ve enfâ*' olacağı belirtilmektedir. Belgede, sık sık el değiştiren mukâta'a reâyâsının, tohum ve benzeri ihtiyaçları için yardım alamadığı ve bu nedenle faizcilerin eline düştüğünden bahsedilmektedir. Ancak yüksek faizle aldığı akçeyi geri ödemekte zorlanan reâyânın, hazineye de ödeme yapamayacağı aşikârdır. Fermânda buna çözüm olarak hem reâyânın hem de hazineye gönderilecek mâlin zarar görmemesi için mîrî mukâta'aların mâlikâne olarak verilmesi öngörülmektedir (AŞS, 38/160, 17/Ca/1138). Bu çerçevede devletin vergide sürekliliği sağlamak amacıyla, karşılıklı anlaşma zemini etrafında vergi kaynağını koruma yoluna gittiği görülmektedir.

Devlet ve toplum arasındaki mutâbakat hususunda belgelerde görülen ifâdelerden birisi de "*cemm-i gafîr ve cem'-i kesîr*" şeklinde tanımlanan ve toplumun tümüne ait taleplerin açıklanma kanalıydı. Buna göre "*Ahâli-i belde*" olarak da

adlandırılan bu kişiler, yönetim, güvenlik veya vergi sorunlarıyla ilgili yani devletin temel görevlerini yerine getirmesiyle ilgili taleplerinin merkeze iletilmesi için mahkemeye başvurabilirlerdi (Ergenç, 2013, Taş, 2008, s. 25-44). 1721 tarihli belgede, *ahâli-i beldenin* mahkemeye başvurarak, “*Eğribucak ve Kozağacı cânibinde olan ve eskiden beri Yüreğir nâhiyesinde bulunan mahsûl-ı memleha-i Akçadeniz mukâta'ası*” tevâbi'inden olan Talyan ve tevâbi' mezra'asına Adana vâlilerinin haksız yere müdahale ettiğini bildirdikleri görülmektedir. Bunun üzerine Baş Muhâsebe kayıtlarında yapılan araştırmada, Talyan ve tevâbi' mezra'asının el-hâcc Balaban adlı kişinin mâlikâne olarak üzerinde olduğu, ancak Balaban'ın ölmesiyle muhtemelen geliri düşük olduğu için mukâta'ayı kimsenin üzerine almadığı anlaşılmaktadır. Nihâyetinde ahâli-i beldenin de ifâdesine dayanılarak, Talyan ve tevâbi'i mezra'asının *mahsûl-ı memlehâ-i Akçadeniz mukâta'asına* bağlandığı ve bu durumda Adana vâlilerinin adı geçen mezra'aya müdahale etmemeleri gerektiği belirtilerek, adı geçen mukâta'anın, emini Mustafa tarafından tasarruf edilmesine karar verilmiştir (AŞS, 103/31-109, 1133). Belgeden de anlaşıldığı üzere devlet, *ahâl-i belde* ifâdesiyle bir uzlaşma alanı yaratarak vergi gelirlerinin düşmemesi için çaba harcamıştır.

Mâlikâne uygulamasının ilk dönemlerinde, köy ve mezra'aların yıllık vergi gelirlerinde uzlaşma yoluna gidildiği ve bunun için de defterde yazılı vergi hâsılatlarına bakıldığı anlaşılmaktadır. (BOA, MAD 3423/541, 24/Za/1108). Devlet ve toplum ilişkilerinde uygulanan uzlaşmaya başka bir örnek ise, *ber-vech-i maktû'* kavramı idi. Bu bağlamda yöneticilerin hem birbirleriyle hem de toplumla olan ilişkilerinde uyguladıkları “*uzlaş*” kavramı çerçevesinde, maktû' şeklinde iltizâma ya da mâlikâneye konu olan yerlerde, defterde yazılı vergi bedelinin ödenemediği durumlarda, ya defterdeki yazılı vergi bedeli düşürülür ya da defterde yazılı vergi bedelini ödeyemeyen yerlerle, ödeyebilen yerler, birinin fazlası diğerinin kesrine havale edilmek suretiyle bir mukâta'a haline getirilirdi. Nitekim devletin bu şekilde mukâta'alaştırma yoluna gitmesindeki en büyük neden, vergi kaybının önüne geçmek istemesiydi. Zirâ mâlikâneci ya da mültezim ma'mûr yerleri tercih ederek, diğerlerini dışarda bırakmaktaydı (Özvar, 2003, s. 34-35, BOA, MAD 9876/54, 3/Za/1693). Örneğin 20 Zîl-hicce 1145 /3 Haziran 1733 tarihli bir belgeden Adana mukâta'asından Hacılı nâhiyesinde bulunan Baraklı mezra'ası ve çevresi ile Cânibi-i şehîr nâhiyesindeki Bayrakçı mezra'asını “*çürük ve bi-hâsıl*” olduğu için kimsenin berâtına dahil ettirmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle iki mezra'a birleştirilerek 25 esedî-guruş mu'accele ile devlet ricâlinden el-hâcc İbrahim'e mâlikâne üzere verilmiştir (AŞS, 129/111-87, 17/N/1145).

Taşrada idarî alanda yeni görünümünün ortaya çıkmasında şüphesiz ki 17. yüzyılın sonlarından itibaren iltizâm sisteminin boyutlarının genişlemesi etkili olmuştur. Bu yüzden yönetim mekanizmasına eklenen halkalar, yani mâlikâne uygulaması içerisinde yer alan “*mâlikâneci-mültezim-pâre mültezim-der-uhdeci*”nin her biri, kendi birimlerinde idarî ve malî yetkili olup, taşradaki örf alanlarını oluşturmaktaydı. Bu zincirleme yetki devrinde, devlet ve devlet adına yetkiyi kullananlar ile reâyâ arasında karmaşık bir ilişki ağı vardı. Bu girift ilişkiler ağında verginin toplanması ve merkeze aktarılması her zaman kolay olmadığından taraflar arasında anlaşmazlıklar ve bir takım zorluklar yaşanıyor ve bundan en fazla etkilenen de bu yönetim zincirinin her halkasıyla karşı karşıya kalan reâyâ oluyordu (Ergenç, 2013, s. 4-5; Taş, 2006, s. 49; BOA, MAD 10193, 29/S/1167; AŞS, 22/23, 7/M/1126).

Bu kapsamda aşağıda devlet ve toplum ilişkilerine dair ilk olarak, yönetici sınıf ve reâyâ arasındaki ilişkinin boyutu, mâlikâne uygulaması üzerinden değerlendirilecektir.

Yönetici-Reâyâ Arasındaki İlişki

17. yüzyıla gelindiğinde devlet ile reâyâ arasındaki bağların gittikçe zayıfladığı, iltizâm sisteminin yanı sıra timâr sisteminde de meydana gelen değişimlerin, hem devletin gelirlerini azalttığı hem de reâyânın mekânsal hareketliliğini hızlandırdığı görülmektedir. Nitekim Koçi Bey'in risâlesinde, padişah hâslarından hazineye giren gelirlerin iyice azaldığından bahsedilerek, masrafları çoğalan devletin reâyânın üzerine ağır vergiler yüklediği ve bu nedenle reâyânın perişan olup, yerlerini terk ettikleri belirtilir (Göriceli Koçi Bey, 1994, s. 60-62).

Devletin, sayısını artırdığı merkezî ordusunun masraflarını karşılayabilmek için vergilendirme uygulamalarında değişiklikler yapmak zorunda kalması ve aynı zamanda taşra idâresine çözüm arayışları, reâyâyı sayısı gittikçe artan yeni örf yetkilileriyle karşı karşıya getirmiştir. Klasik dönemdeki uygulamaların dışına çıkıldığı 18. yüzyılda, taşrada malî yapıyla eş zamanlı olarak yönetimde de değişimler başlamış ve bu çerçevede mâlikâneciler, tasarruflarındaki mukâta'aların vergi toplama hakkına sahip oldukları gibi aynı zamanda klasik dönemdeki sancakbeyi ve beylerbeyinin fonksiyonlarını üstlenmişlerdir. Bilindiği üzere klasik dönemde devlet ve toplum arasındaki ilişki ağının denge içinde olabilmesi için adâlet kavramının iyi işleme gerekiyordu. Nitekim Osmanlı devletinin temel iktisat felsefesinde toplumun yararını kendi çıkarından üstün tutmak esastı. Bu nedenle sultan “*adaletli davranmalı, hasıl olan serveti toplumun refahı, düzeni ve devletin*

bekâsı” için harcamalıydı. Görüldüğü üzere Osmanlı devletinde hakimiyetin tanımında reâyâyâ yani yönetilenlere adâletli davranılması söz konusuydu. Zirâ Orta-Asya Türk devlet geleneği, İran devlet anlayışı (Nizamülmülk, 2015, s. 71) ve İslamî prensiplere göre şekillenen devletin siyasi düşüncesinin temellerinde, tebaasını adaletle yöneten padişah, *Vedâyi’-i Hâlik-i Kibriyâ’ya* yani Yüce Allah’ın emâneti olarak adlandırılan reâyâyâ karşı sorumlu idi (Ergenç, 2013, s. 424; İbn-i Haldun, 2005, s. 574; Açıkgöz, 2008, s. 113).⁹ *Dâire-i adâlet* olarak adlandırılan bu yönetim kuramını Halil İnalçık şu şekilde açıklamaktadır

Bu devlet teorisinde adâlet, tebaanın, otoriteyi temsil edenlerin suistimâllerine, özellikle de kanun dışı vergilendirilmelerine karşı korunması anlamına gelir. Bu korunmayı sağlamak hükümdarın en önemli görevidir. Sarayın otoritesi tüm toplumsal yapının temel direği olarak görüldüğü için, bu politika ile hükümdarın gücü ve otoritesi sürdürülmeye ve artırılmaya çalışılıyordu. (İnalçık, 2008, s. 71-75).

Görülüyor ki yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide reâyânın her türlü zulümden korunması ve adaletin sağlanması öngörülüyordu. Esâsen devlet yine kendi iyiliği için toplumu adalet üzere yönetmek ve onun ihtiyaçlarına cevap vermek zorundaydı. Yani devlet ve toplum ilişkilerinde devletin çıkarları her zaman ön plandaydı. Nitekim Platon’un organik devlet kuramına göre; devletin en küçük parçasında görülen aksaklık dahi, O’nun olumsuz yönde etkilenmesine neden olacağından, yine kendi iyiliğini düşünerek, bütün parçalarına özen göstermesi ve onların iyiliği için çalışması gerekiyordu (Platon, 2010, s. 462 c-e).

Osmanlı devletinde reâyânın devletin teminatı altında olmasına dair en iyi örneklerden birisi de adâletnâmelerdir (İnalçık, 1965, s. 49-145). Taşra idâresinde, merkezî otoritenin temsilcilerinin reâyâ ile olan ilişkilerinde adaletli davranmalarını sağlayan yetkili ise kâdıydı. Bilindiği üzere kâdı hariç hiçbir devlet görevlisi, serbestiyet üzere yönetilen mukâta’anın işlerine karışamıyordu. Kâdı, taşradaki örf yetkilisi ile reâyâ arasında bir aracı konumundaydı. Zirâ reâyâyâ yöneticilerin reâyâyâ karşı haksız davranışların karşısında adâlete sığınma hakkı tanınmıştı. Reâyâ bulunduğu toprakların yönetiminden sorumlu olan yöneticiyi kâdıya şikâyet edebilirdi. Bunun örneklerine bütün 18. yüzyıl boyunca rastlamak mümkündür.

⁹ Devlet reâyâyâ ne verdi ise bu padişahın bir lütfu olarak görülmüştür. Belgelerde “*sa Hasan daka ettim buyurdum ki*” tabiri hâkimiyetin tanımı ile ilgilidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özer Ergenç (2013). “İdeal İnsan Tipi” Üzerinden Osmanlı Toplumunun Evrimi Hakkında Bir Tahlil Denemesi. D. Önder (Yay. haz.). *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 424.

Örneğin 1764 tarihli bir belgeden Kara'ısalu kazâsında bulunan Yassıvıran ve tevâbi'i mezra'ası reâyâlarının, kendilerinden fazla mâl talebinde bulunan Adana vâlilerini Kara'ısalı kâdısına şikâyet ettikleri görülmektedir (AŞS, 5/200, 12/Ra/1184). Ancak şu hususa da değinmek gerekir ki; Taş'ın da eserinde belirttiği gibi, re'âyânın herhangi bir sorununda en üst düzeydeki görevlilere ulaşma hakkı varken bu o kadar da kolay değildi, hatta şikâyetleri için sancak yöneticisine kadar bile ulaşamıyorlar, sorunları daha çok alt düzeydeki görevlilerle halletmek zorunda kalıyorlardı. Yani re'âyâ üst düzey görevlilerden ziyâde alt düzey görevlilerle ilişki kurabiliyordu (Taş, 2006, s. 85).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet ile reâyâ arasındaki ilişkinin merkezinde verginin olması, devletin reâyâ ile daimâ uzlaşma içinde olmasını öngörmüştü. Bu bağlamda yöneticiler, merkezî devletin kurumsal yapısını belirleyen hukûkî ve idarî kurallar çerçevesinde hareket etmek zorundaydılar (İslamoğlu-İnan, 1991, s. 33-34). Nitekim devletin klasik dönemde, hem iktisâdî hem idarî hem de askerî örgütlenmesinin bağlı olduğu timâr sisteminin ve ona bağlı unsurların değişime uğramaması ve uzlaşma düzeninin bozulmaması için devlet, sipahi ve reâyâ üzerinde sıkı bir denetim uyguluyordu. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde klasik düzendeki bu uzlaşma düzeninin iltizâm sisteminin geniş bir alana yayılmasıyla çözülmeye başladığı ve devletin, taşrada farklı idarî ve malî uygulamalar sonucu ortaya çıkan yeni yönetici tipolojisinin çıkarları ile toplumdaki diğer sınıfların çıkarlarını uzlaştırmak için büyük bir çaba içine girdiği görülmektedir (Barkey, 2008, s. 259). Üstelik taşradaki vekil yöneticilerin çoğunlukla yerel a'yân arasından gelmesi, esâsen devletin ve reâyânın işini kolaylaştıracağı halde, karışıklıklar daha da artmıştır. Mütesellimlerin veya mültezimlerin kanuna aykırı davranışları, reâyânın perişan olmasına dolayısıyla devletin hazinesine girecek gelirin azalmasına neden olmuştur (BOA, MAD 9909/143, 22/Z/1133). Yine gurre-i Zi'l-hicce 1161/22 Kasım 1748 tarihli başka bir örnekte ise, bu sefer reâyânın mütegalibe mültezimlerle birleşerek mâl-i mîriye zarar verdikleri görülmektedir (BOA, MAD 10191/323, Gurre-i Za/1161).

Devlet, mâlikâne uygulamasıyla aynı zamanda taşradaki yönetim sorunlarına çözüm bulabileceğini ve böylece devlet ve toplum ilişkilerini sorunsuz bir şekilde yürütebileceğini düşünmüş olsa da reâyâ yine kâr peşinde koşan kısa süreli mültezimlerin zulmünden kurtulamamıştı. Nitekim iltizâm sistemindeki mültezim profilinin buraya da taşındığı ve alt yöneticilerin sayısında büyük bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Mâlikâne sahibi, yetki ve görevlerini bir veya birden fazla alt

mültezimlere devredince reâyâ, mültezim ve onun adamlarıyla karşı karşıya kalmış, üst yöneticilere ulaşması gittikçe zorlaşmıştır. Örneğin 10 Şa'bân 1160/17 Ağustos 1747 tarihli bir belgeden Hacılı mezra'ası mukâta'asının, mâlikâne mutasarrıfı tarafından Adana sâkinlerinden Bozoğlu el-hâcc Hasan ve Hüseyin Efendi'ye bir yıllığına iltizâma verildiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD 10190/263, 10/S/1160). Yine 8 Cemâziyye'l-âhir 1168/22 Mart 1755 tarihli başka bir örnekte ise, alt mültezimlerin de uhdelerine aldıkları mukâta'aların yıllık vergisini toplama yetkisini bir başka alt mültezime daha devrettikleri görülmektedir. Şöyle ki, el-hâcc Ebubekir Ağa ve Yiğitbâşı Mehmed Ağa'nın mâlikâne olarak ortaklaşa tasarruf ettikleri “*Mahsûl-ı cemâ'at-i kazâ-i Kara'isâlu ma'a Sipâhizâdegân ve mahsûl-i cemâ'at-i nâhiye-i Hâcılı ve yine kazâ-i mezbûre tâbi' mezra'a-i Mengen ve mezraa-i Kamuşlu ve Kervansaray ve Bayramluca ve sâ'ir mezra'a mukâta'ası ve her iki kazânın da avânz ve nüzul bedelleri*” mukâta'ası Veli adlı kişiye iltizâma verilmiş ancak Veli de kendisine verilen bu hakkı başkalarına devretmiştir (AŞS, 133/157-158, 12/Ca/1168; AŞS, 1/113, 1173). Görüldüğü üzere taşra idarî mekânizması içerisinde gittikçe çoğalan halkalar, reâyâyı devletten bir adım daha uzaklaştırmış, nihâyetinde reâyâ, vergi kaynağının yeni koruyucusu mâlikâne sahibini göremediği gibi onun mültezimiyle bile karşılaşamamıştır. Diğer taraftan devlet ise, yönetim sorunlarına mâlikâne uygulaması çerçevesinde bir çözüm ararken, merkezi yapısından giderek uzaklaşmaya başlamıştır.

Reâyâyı yönetici sınıfı (Ergenç, 2013, s. 2-3) Mâlikâne uygulamasının içinde *maktû'* vergilendirme yönteminin yaygınlık kazanması aynı zamanda toplumdaki ilişkileri de etkilemişti. Zirâ bu dönemin koşulları karşısında mültezimler, *ber-vech-i maktû'* kavramı çerçevesinde reâyâ ile vergi ödeme hususunda bir uzlaşma alanı oluşturabilmişlerdi. Bu uygulamada her iki tarafın da birbirinden karşılıklı istekleri söz konusuydu. Nitekim bu yöntem ile hem vergi gelirlerinin garanti altına alınması hem de reâyânın mültezimlerin kanun dışı davranışlarından korunması öngörülüyordu (Ergenç, 2013, s. 4-5; İnalçık, 2009, s. 336).¹⁰ Örneğin Adana, Tarsus ve Sis sancaklarındaki Yörügân cemâ'atleri ile *ber-vech-i maktû'* kavramı çerçevesinde bir uzlaşma alanı sağlandığı görülmektedir. Buna göre, cemâ'atlerin vergilerini, tahrir olunan koyun, deve ve mücerredlerine göre değil kanun üzere

¹⁰ Maktû' yöntemi, bir bölgenin vergi geliri için yerel topluluğun temsilcileri ile mâliye arasında belli bir miktar (maktû') üzerinde anlaşmaya varılmasıdır. Önceden çok seyrek olarak uygulanan bu yöntem, XVIII. yüzyılda gittikçe devletin merkezi yapısını sarsıcı nitelikte bir yayılma gösterdi.” Ayrıntı için bkz. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Seçme Eserler II, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 336.

tahammüllerine göre alınması hususunda karşılıklı bir anlaşma yoluna gidilmiştir (BOA, C. TZ. 164/8165, 3/Ş/1184).

Ancak taraflar arasında bir anlaşma zemini oluşturulmaya çalışılsa da örneklerden de anlaşıldığı üzere, uzlaşma kuralları çoğunlukla ihlal edilmiştir. Zirâ mültezimlerin yetki sürelerinin belirli olmaması onları, hem vergi kaynağını daha fazla meblağ ödeyen rakibine kaptırmamak hem de ödedikleri iltizâm bedelini bir an önce çıkarabilmek için bir takım suistimaller yapmaya yöneltmiştir. Örneğin 24 Zîl-ka'de 1151/4 Nisan 1739 tarihli bir belgeden “*âdet-i aġnâm-ı nâhiye-i Dündarlı ve Koyuncular ve tevâbi'hâ ma'a 'avârız ve bedel-i nüzul*” mukâta'asının 1736 senesi mültezimi Adana sâkinlerinden Musa Bâli oğlu Hasan'ın, reâyâdan alması gerekenden daha fazla vergi topladığı görülmektedir. Devlet bu tür davranışların önüne geçebilmek için, mültezimlere bazı yaptırımlarda bulunmuştur. Buna göre devletin, öncelikle mültezimi fazladan aldığı meblağı ödemesi hususunda uyardığı, uyarıyı dikkate almayanları ise hapis cezasıyla tehdit ettiği belgelerden anlaşılmaktadır (BOA, MAD 3865/321, 24/Za/1151). 6 Muharrem 1169/12 Ekim 1755 tarihli başka bir örnekte ise, yine mültezimlerin zulmünden dolayı reâyâ, yerlerini terketmek zorunda kalmıştır. Şöyle ki; Dündarlı ve Koyuncular nâhiyesinde “*Adet-i aġnâm-ı nâhiye-i Dündarlı ve Koyuncular ma'a 'avârız ve bedel-i nüzul*” mukâta'asının ortaklarından biri olan Seyyid Mehmed Emin'in reâyâyâ zulmetmesi nedeniyle, reâyânın bir kısmı yerlerini terketmek zorunda kalmış, geri kalan kısmı ise, mâl-i mîrîyi ödeyemez hale gelmiştir. Bu duruma çözüm olarak, adı geçen mukâta'ayı ortaklardan el-hâcc Ali'nin tek başına tasarruf etmesine ve reâyânın da tekrar eski yerlerine getirilmesine karar verilmiştir. Zirâ mukâta'anın gelirinin azalması hazineye para girişini de etkileyecekti (BOA, MAD 10198/379, 6/M/1169).

Görüldüğü üzere 18. yüzyıl boyunca reâyânın şikâyetlerine mültezimlerin alacaklarından fazla tahsil ettikleri vergiler konu olmuştur. Zirâ mültezimler kârlarını artırabilmek için her türlü suistimale başvurmuşlardır. Diğer taraftan devlet de reâyâyâ dolayısıyla vergi kaynağını koruyabilmek için, taşradaki ehl-i örf mensuplarını merkezden gönderdiği yazılarla sık sık uyarmış hatta yaptırım gücünü bunlara uygulayacağı cezanın ağırlığını artırarak göstermiştir. Bu bağlamda reâyânın şikâyetlerini dikkate alarak, zulm yapan ehl-i örf yetkililerini görevden alarak ya habs ettirmiş ya da sürgüne göndermiştir (BOA, MAD 9909/143, 22/Za/1133). 26 Zîl-ka'de 1125/17 Aralık 1713 tarihli bir belgeden 22780,5 guruş mâli olan Adana mukâta'âtı mütesellimi Abdurrahman'ın hem yıllık vergi olan

22780,5 guruşu hazineye teslim etmediği hem de ahâlinin kendisinden şikâyetçi olması üzerine görevden alınarak *kal'a-bend* cezası verildiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD 3434/424, 26/Z/1125).

Ancak taraflar arasında klasik dönemden beri oluşturulmaya çalışılan uzlaşma alanının bozulduğu, tarafların zaman zaman buna uymadıkları görülmektedir. Örneğin Evâhir-i Ramâzân 1173/6 Mayıs 1760 tarihli belgeden mültezimlerin, gelirleri harameyn vakıflarına ait olan mukâta'a reâyâsına zulm yapmaları üzerine harameyn reâyâsının korunması düşüncesiyle, mukâta'anın devlet ricâlinden bazılarına mâlikâne olarak verilmesine karar verilmiştir. Diğer taraftan harameyn mukâta'alarının mâlikâne üzere verilmesinin harameynlikten çıkması anlamına gelmediği belirtilerek, ehl-i örf yetkilileri mukâta'a reâyâsından vergi talebinde bulunmamaları ve mukâta'anın işlerine karışmamaları konusunda uyarılmışlardır (AŞS, 1/153, Evâhir-i N/1173).

Bilindiği üzere bu dönemin önemli sorunlarından biri de eşkıya tâifesiydi. Nitekim devletin merkezileşme sürecindeki uygulamaları, onların toplumu daha çok desantralize etmesine olanak sağlamıştı. 18. yüzyılda bölgede hem bireysel hem de çoğunlukla aşiret gruplarının eşkıyalık hareketlerine sıkça rastlamak mümkündür. Örneğin evâsıt-ı Zîl-hicce 1173/3 Ağustos 1760 tarihli bir belgeden, eşkıyâ tâifesinden Develioğlu Ahmed ve beraberindekilerin "*mukâta'a-i mahsûl-ı kürehâ-yı âhen-giren*" ve etraftaki diğer mukâta'aların işlerine karıştıkları ve madende çalışan işçileri öldürüp, madenin kapanmasına yol açtıkları, ayrıca bu konunun halledilmesi için Adana beylerbeyine emr-i şerif gönderilmesine rağmen, sorunun hala devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu tür olaylar, mukâta'anın gelirinin düşmesine yol açtığı için, mâlikâne mutasarrıfı Şükrü Mustafa, merkeze tekrar bir arz göndererek mukâta'aya yapılan müdahalenin engellenmesini istemiştir. Bunun üzerine Adana beylerbeyine gönderilen emr-i şerifte, merkezden bu iş için görevlendirilen mübâşire yörügânların da yardımıyla, eşkıyanın gasb ettiği *mâl-i mîrî, eşyâ ve hubûbâtın* mâlikâne mutasarrıfına teslim edilerek eşkıyanın cezalandırılması tenbihlenmiştir (AŞS, 1/132, Evâsıt-ı Z/1173). Görüldüğü üzere devlet, önemli gelir kaynaklarından biri olan maden mukâta'asının gelirlerini düşürmemek için gerektiğinde diğer gruplarla da uzlaşma yoluna gitmeyi öngörüyordu. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere devlet, re'âyâyı yöneticilerin ve eşkıyaların zulmünden korumak için çaba harcarken bir yandan da aşağıda örneklerle açıklamaya çalışacağımız üzere, toplumun yapısal dinamiklerinden biri olan aşiret gruplarına bağlı re'âyânın hareketlerini kontrol

altına almaya çabalamıştır. Zirâ konar-göçer gruplar, 17. yüzyılın sonlarında iskâna tabi tutulup, yerleşik hayata geçirilmelerine rağmen, her dönemde devlet düzenini desantralize eden gruplar olarak algılanmışlardır.

Bu bağlamda devleti uğraştıran konulardan bir tanesi de aşiretlere bağlı reâyâların yerli halka verdikleri zararın önlenmesi idi. Bu nedenle devlet, aşiretleri iskân ettirerek onları kontrol altında tutmayı amaçlamıştır. Nitekim devletin, uzlaşmacı tutumuyla merkezî otoritesini sarsacak grupları kendisine bağlamaya çalıştığı görülür. Bu kapsamda konar-göçer cemâ'atlerin, iskân için ya Rakka, Humus ve Hama'ya gönderildiği ya boşalan tarım arazilerine yerleştirilerek üretimin, dolayısıyla gelirlerin artırılma yoluna gidildiği ya da bazı menzillerin koruyuculuğunun verildiği ve bazen de askerî güç olarak kullanıldıkları görülmektedir. Nitekim bu süreçte aşiret gruplarından bir kısmı Adana sancağında bulunan Misis, Kurtkulağı gibi geçiş güzergâhlarının güvenliğini sağlamak amacıyla bu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Özellikle bu amaçla Ayas, Berendi ve Kınık bölgelerine yerleştirilen İfrâz-ı Zû'l-kadriyye ve tevâbi'i mukâta'asına bağlı cemâ'atlerin, zaman zaman yerlerini terk ederek başka yerlere gittikleri görülmektedir ki (BOA, MAD 3598/193, 27/Z/1136). bu nedenle hem Adana beylerbeyine hem de gittikleri yerlerin yöneticilerine fermanlar gönderilerek, bunların tekrar eski yerlerine geri getirilmeleri istenmiştir. 1125/1713-1714 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere İfrâz-ı Zû'l-kadriyye cemâ'atlerinin Maraş, Ayıntâb ve Yenihân taraflarına firar ettikleri anlaşılmaktadır (BOA, MAD 3434/92, 1125). Bu cemâ'atlerin yerlerini terketmelerinde cemâ'at içindeki bazı grupların itaatsizliği ve diğer aşiret gruplarına mensup cemâ'atlerin müdahaleleri de etkili olmuştur (BOA, MAD 3598/193, 10/B/1136). Yeniil ve Türkmenân-ı Halep mukâta'asına bağlı *Çekdilü, Bahrilü, İmanlu, Akçakoyunlu, Gökçelü, Büyük ve Küçük Çöplü ve Şam Bayadi* cemâ'atleri bunlar arasındadır. Adana sancağında yerli aşiretlerin dışında, iskân edilen farklı aşiret grupları da 18. yüzyılda bölgede görülen eşkıyalık hareketleri içinde yoğun bir şekilde yer almışlardır. Rakka, Humus ve Hama'ya iskân edilen bazı ekrâd ve Türkmen aşiretleri firarilerinin Adana eyâletine yerleştirilen konar-göçer cemâ'atlerin arasına girerek eşkıyalık olaylarına karıştıkları bilinmektedir (AŞS, 30/60, Evâsıt-ı R/1117). Örneğin 1756 tarihli bir belgeden Rakka'da iskân olunan *Kürt ve Türkmen taifesine tabi Afşar ve Cerid ve Musacalu ve Bayındır ve Kabağılu Dokuzu ve Hacı İvazoğlu ve Barak ve Tacirli ve Beğdili ve Kirişli ve Çeçelü, Kabahayme ve İlbeğlü ve Harbendelü ve Batılı ve Mudanlu ve Mamavi ve Lekvanik ve Kızılkoyunlu ve Cihanbeğlü* ve bunlara bağlı cemâatlerin yerlerinden kalkıp Anadolu ve diğer eyâletlerdeki ekrâd ve Türkmen

aşiretleri ile birleştikleri ve yaz kış yer değiştirirken gitmiş oldukları yerlerin reâyâsına zarar verdikleri görülmektedir. Nitekim harameyn defterleri incelendiğinde *Afşar, Musacalu, Bayındır ve Hacı İvazoğlu, Yağlı dokuzu ve Yılan ve Keçelü ve Kaba Keçelü* cemaatlerinin Üsküdar'da Valide Sultân vakfı olan Yeniil hâslarına tâbi iken Rakka'ya iskân olundukları ve sonra da Beğdili aşiretinin eşkıyalık hareketlerinden dolayı iskân yerlerini terk ettikleri görülmektedir. Adı geçen cemaatlerin hem kendilerinin perişan olması hem de gittikleri yerde reâyâyâ zarar vermeleri yüzünden iskân yerlerine gönderilmeleri emredilmiştir (AŞS, 30/60, Evâsıt-ı R/1117). Aynı zamanda bu gruplar çoğu zaman a'yân ve mütegalibelerle birlikte hareket ederek, onların varlıklarını da kuvvetlendirmiş oluyorlardı (Özkaya, 2014, s. 80-81). Evâ'il-i Zi'l-hicce 1137/20 Ağustos 1725 tarihli başka bir belgede Yeniil hâssına tâbi Lekvanik ekrâdı mukâta'ası aşiretinden Düdük oğulları ve Kırmıtlı ekrâdının yerlerine geri gönderilmeleri istenmektedir. Zirâ bu aşiretlerin, geçtikleri yerlerin ehl-i örf mensupları ile işbirliği yaparak, reâyâyâ zulm ettikleri görülmektedir (AŞS, 30/96-158, Evâ'il-i Z/1137).¹¹

Yöneticilerin konar-göçer reâyâ ile yaşadıkları diğer bir sorun da vergilerin zamanında toplanamamasıydı. Bilindiği üzere ekonomik bakımdan hayvancılıkla uğraşan göçebeler, hayvancılığa bağlı hayatlarını devam ettirebilmek için, yaylak ve kışlak mahalleri arasında mevsimden mevsime yer değiştirmekte idiler (Şahin, 1999, s. 132). Bu bağlamda göçebelere en yaygın olarak yüklenen vergi, otlak ve meralar için alınan vergi ile âdet-i ağnam denilen koyun vergisiydi. Bu gruplar, bazı özel vergiler ödemek zorunda olmalarına karşın, vergi yükleri yerli halkın yükümlülüklerinden daha azdı. Bunun farkında olan göçebeler, kendilerine kanuna aykırı vergi yüklemek isteyen görevlileri şikâyet ederek, kendilerinin reâyâ olmadıklarını, devlete yaptıkları hizmetlerden dolayı özel statüde olduklarını belirtmişlerdir. (Kasaba, 2012, s. 35; Başarır, 2014, s. 251-284).¹²

¹¹ “... Lekvânîk Ekrâdı 'Aşireti'nden Düdük oğulları ve Kırmıtlı Ekrâdı'ndan otuz neferden mütecâviz eşkıyâ Ankara kurbunda Tekye demekle ma'rûf mahalde ebnâ-i sebîlin yollarına inüb kat'-ı tarîk ile katl-i nüfûs ve Kayseriyye ve cevâ'ir-i sâ'ireden mürûr-ı 'ubûr eden 'ibâdu'llâhın dahî emvâl ve eşyâların nehb ü gâret eyledikleri mukaddemen dîvân-ı 'âlîye 'arz-ı hâl olundukda sen ki mütesellim-i mûmâ-ileyhsin ma'rifetinle zikr olunan eşkıyâ her ne mahalde bulunur ise tecessüs ve tefahhus ile be-eyyü hâl ele getirilüb âhz olunmak için emr-i şerîfim.....” Bkz. AŞS, 30/96-158, Evâ'il-i Z/1137.

¹² Göçebeler de yerli halk gibi resm-i arus, denilen evlilik vergisi öderlerdi. Ayrıca vergi değeri belirlenirken kişinin varlıklı olup olmadığı, bekâr ya da evli olarak yaşadığı dikkate alınırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Kasaba, *Bir Konar-Göçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar*, (A. Ortaç, Çev.), KitapYayınevi, İstanbul 2012, s. 35.

Ayrıca şartlı olarak menzillere yerleştirilen cemâ'atlerin, yaz aylarının çok sıcak olmasını bahane ederek yaylağa gitmek istemeleri, mâl-ı mîrînin toplanma zamanına rastladığında mültezimlerle aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkıyordu. 14 Safer 1125/12 Mart 1713 tarihli bir belgeden de anlaşıldığı üzere, İfrâz-ı Zû'l-kadriyye hâssı voyvodası el-hâcc Burhaneddin'in, reâyânın mâl-ı mîrîlerin toplanma vaktinde yaylağa gitmelerinden şîâayetçi olduğu görülür. Bunun üzerine kendilerine yerleşik konuma geçtikleri ve buldukları bölgedeki yolları korumaları gerektiği hatırlatılarak, mâl-ı mîrîlerini zamanında voyvodalarına teslim etmeleri tenbihlenmiştir (BOA, MAD 3434/89, 14/S/1125; Tatar, 2005, s. 180-181).¹³ Ancak gönderilen fermanlara rağmen, reâyâ mâl-ı mîriyi vermemek için yaylağa kaçmayı alışkanlık haline getirmiştir. Buna çözüm olarak ise mâl-ı mîrîlerini verdiklerine dair ellerinde belgesi olmayanlara izin verilmemesi için bölge yöneticilerinin uyarıldıkları görülmektedir (BOA, C.ML. 480/19570, Evâ'il-i R/1177). Zirâ bu grupların yerlerini terk edip başka yerlere gitmeleri mâl-i mîrînin azalmasına yol açtığı gibi aynı zamanda geride kalan reâyânın da fazla vergi yüzünden perişan olmasına neden olmaktadır. Nitekim 28 Ramâzân 1128/15 Eylül 1716 tarihli bir belgeden Yeniil Türkmenân voyvodası Mustafa'nın geride kalan reâyânın perişan olmaması için yerlerinden ayrılan reâyânın bir an önce geri getirilmesi hususunda merkeze arz gönderdiği anlaşılmaktadır (AŞS, 21/59, 28/N/1128).

Reâyâ aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere vergi vermemek için seyyidlik (Özkaya, 2014, s. 25), askerilik ve kuşçuluk gibi iddialarda bulunarak, vergiden kaçmaya çalışmıştır. Örneğin Dünderlı mukâta'ası reâyâlarından seyyidlik iddiasında bulunanların *"sahîhü'n-neseb Seyyid olduklarına dâ'ir İstanbul nakîbü'l-eşrâfından belgeleri olmadıkça kendilerine itibâr edilmemesi, rûsûm-ı ra'iyetlerin ve diğer tekâliflerin alınması"* için Adana beylerbeyi ile Adana ve Dünderlı kâdılarında

¹³ "... Kıdvetü'l-emâsil ve'l-a'yân Burhaneddin zîde mecdihu 'arz-ı hâl edüp 1125 senesi İfrâz-ı Zû'l-kadriyye mukâta'ası 'uhdesinde olub ve lakin tahsili vakti mürûr edüb cemâ'atleri yaylaklara çıktıklarında mâl-i mîrînin tahsili 'usret olmağla lâzım gelen mâl-i mîrîlerin verüb yedlerinde edâ tezkirelerin olmadıkça yaylaklarına gitmemek ve bir ferdi geçirmemek üzere sizler yolları üzerinde olmağla sedd olmanız için emr-i şerîfim verilmek ricâsına hazîne-i 'âmiremde mahfûz olan Başmuhâsebe defterlerine nazar olundukda ifrâz-ı Zû'l-kadriyye re'âyâsı konup göçmekden fâriğ ve yaylağım çıkmayub iskân oldukları mahallere zirâ'at edüb me'mûr oldukları yolları muhâfaza ve mâl-i mîriye kesr ve noksân götürülmemek üzere hüccet-i şer'iyye vermeleriyle verdikleri hüccet-i şer'iyye mücibince yolları hıfz ve hırâset ve müte'ahhid oldukları mâl-i mîrîlerin ve vakt-i zamânıyla voyvodalarına edâ edüb hilâf-ı şûrût vaz' ve hareket etmemeleri için....." Bkz. BOA, MAD 3434/89, 14/S/1125.

emr-i şerîf gönderilmiştir. (BOA, MAD 2827/5, 27/Ş/1141).¹⁴ Ancak 5 Cemâziyye'l-âhir 1156/27 Temmuz 1743 tarihli belgede Dünderlı mukâta'ası reâyâlarının yine seyyidlik, askerîlik-kuşçuluk gibi iddialarla “*hilâf-ı kânûn ve defter üzerlerine edâsı lâzım gelen rûsûm-ı ra'iyetlerin edâda ta'allül ve muhâlefet*” etmeye devam ettikleri açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim bu tür iddialarda bulunan reâyânın durumu defter-i hakânîde incelendiğinde askerîlik, kuşçuluk ve seyyidlik gibi kayıtlarının olmadığı, mâl-i mîrîlerini her sene hazîne-i âmireye teslim etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD 9947/242, 5/C/1156).

Reâyânın rûsûm-ı raiyyetlerini vermemek için başvurdukları diğer bir yol da kendilerini a'yân-ı vilâyetin yanında hizmetkâr olarak göstermeleridir. Ancak bunun merkez tarafından kabul edilmediği, hizmet nedeniyle a'yân yanında olsalar bile rûsûm-ı raiyyetlerinin talep edildiği belgelerde yer almaktadır (BOA, MAD 2827/9, 21/Ş/1141). Buna rağmen reâyânın yine de vergilerini vermek istemediklerine belgelerde sıkça şahit olunuyor. Bu bağlamda hem bölgedeki Türkmen taifesinden ve hem de başka yerlerden gelip kışlayanlardan alınan ve “*hâshâ-i mîrmîrân-ı eyâlet-i Haleb ve mabeyn-i nehreyn*” mukâta'asına kaydolunan resm-i kışlağını mukâta'a reâyâsından bazılarının “*biz yeniçeri ve sipahi ademiyiz ba'zıları da mîrmîrân re'âyâsıyız*” diyerek zorluk çıkardıkları görülmektedir (BOA, MAD 9909:260, 25/Ca/1134).¹⁵

Yukarıdaki verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, yönetici sınıf ve reâyâ arasında uzlaşma kavramının kuramda kaldığı pratikte ise bu uygulamanın varlığından çok ihlâlinin söz konusu olduğu söylenebilir.

¹⁴ “... hilâf-ı şer' seyyidât iddi'asında olanların berâtında İstanbul nakibü'l-eşrafından sahîhü'n-neseb sadât-ı kirâm olanlarına hüccet-i şer'iyyeleri olmayanların hilâf-ı şer' olan seyyidât iddi'aları istimâ' edilmeyüb kânûn ve defter mücebince üzerlerine lâzım gelen rûsûm-ı ra'iyet vesâ'ir emr-i şerîfimle vâki' olan tekâlif hisselerine isâbet ma'rifet-i şer'-i şerîf kimesneye ta'allül ve muhâlefet etdirilmemek bâbında emr-i şerîfim ricâ eylemeğin kânûn ve defter mücebince 'amel olunmak bâbında fermân-ı şerîf sâdır olmuştur....” Bkz. BOA, MAD 2827/5, 27/Ş/1141.

¹⁵ “... Kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân hâlâ dergâh-ı mu'allâm Çavuşbaşı Ebubekir ve Murtazâ zîde mecdihümâ divân-ı hümayûnuma 'arz-ı hâl edüb Adana sancâğında Yüregir kazâsında vâki' mabeyn-i nehreyn kışlağı ber-vech-i mâlikâne 'uhdelerinde olub Türkmenân ve gerek gayriden gelüb kışlayanlardan resm-i kışlak mukâta'aya hâsıl-ı kayd olunub defter-i hâkânî mücibince resmî kışlakları talep eylediklerinde ba'zıları Yeniçeri ve sipâh ademisi ve ba'zıları dahi mîrmîrân re'âyâsıyız deyu resm-i kışlakların vermeyüb cânib-i mirîye gadr-ı külli eylediklerin bildirüb ol-vechile kışlayanların resm-i kışlakları emr-i defter mücibince tahsîli için emr-i şerîfim verilme bâbında istid'â eyledikleri ecilden hazîne-i âmireme mahfûz olan Başmuhâsebe defterlerine nazar olundukda hâshâ-i mîrmîrân-ı eyâlet-i Haleb ve resm-i kışlak-ı mabeyn-i nehreyn ve tevâbi'i mukâta'asının senevî 4066,5 gurusu iki sülus mâli olub beher sene mâlin hazîne-i âmireme edâ ve kalemiyyesin verüb hesabların görmek üzere mûmâ-ileyhimâ Ebubekir ve Murtazâ zîde mecdihimânın mâlikâne üzerlerinde olduğu der-kenâr ve vech-i meşrûh üzere.....” Bkz. BOA, MAD 9909/260, 25/Ca/1134.

Mâlikâneci-Alt Yönetici Arasındaki İlişki

Bilindiği üzere mâlikâne uygulamasıyla, iltizâm sistemindeki aracılardan ortadan kaldırılması ve vergi kaynağının aşırı sömürülmesinin engellenerek bu şekilde vergide devamlılığın sağlanması öngörülmüştü. Ancak mâlikânecinin yatırdığı mu'acceleli kaybetme riski, iltizâm sistemindeki mültezim profilini buraya da taşıdı. Nitekim mâlikâneci, vergi kaynağını işletme hakkını yine mültezimlere devrederek, üstlenmiş olduğu riski, mültezimlerle paylaşmaya başladı (Çizakça, 1999, s. 145-148). Belgelerde sıkça rastlanıldığı gibi, “bir sene tamâmına değin mahsûlât ve rûsûmâtı tahsîl etmesi için” ibâresi ile mâlikâne mukâta’aların çoğunluğu birer yıllığına iltizâma verildi. Mâlikâne uygulaması içerisinde yer alan ve özellikle yerel a’yân arasından seçilen alt yönetici ya da mültezimlerin sürelerinin son derece kısa olması onları, hem mâlikâne sahibleri hem rakipleri hem de kendisini merkeze şikâyet eden reâyâ ile karşı karşıya getirdi (Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Eds.), 1998, s. 48; Başarı, 2011, s. 13-26). Nitekim iltizâm hakkını elde eden mültezim, başta mâlikâne sahipleri olmak üzere birçok kişiyle iyi geçinmek zorundaydı. Aslında farklı bir açıdan bakıldığında zavallı olarak da nitelendirilebilen bu grup, merkezde çok kuvvetli devlet adamları ile karşı karşıya bulunuyordu. Zirâ mâlikâneciler genellikle yönetici sınıftan veya saray mensubu kişiler arasındandı. (AŞS, 38/41-73, 3/Ca/1147; AŞS, 127/7, 3/Za/1146; AŞS, 14/126, 29/L/1144).

Mâlikâne sahibi tarafından belirlenen mukâta’anın yeni yöneticisine ne mâlikâne sahibi ne de diğer örf mensupları karışabiliyordu. Mültezim sözleşmesinin bitimine kadar mukâta’a sınırları içinde hem malî hem de idarî örf yetkilisiydi. Ancak kuramda böyle olmakla birlikte uygulamada her zaman zorluklar yaşanabiliyordu. Nitekim mâlikânecilerin mültezimlere vergi tahsilinde zorluk çıkarmaları sıkça yaşanan problemler arasındaydı. Örneğin Yüregir nâhiyesinde bulunan Kâfirkıran ve Hazırlı mezra’aları maktû’unun öşr ve resmi, mukâta’a mültezimleri tarafından tahsil edilmesi gerekirken, mâlikâne sahipleri mültezimin idarî ve malî işlerine karışmışlardır (BOA, MAD 10194/331, 6/Ş/1163; AŞS, 23/105, 21/C/1154).¹⁶ Ayrıca vergi kaynağını hem korumakla yükümlü hem de menfaatleri bu kaynağa bağlı olan mâlikâne sahibleri, mültezimlerin işlerine sıkça karışabiliyorlar, hatta onları istedikleri zaman değiştirerek yerlerine bir başkasını

¹⁶ “Mâlikâne sahibi kethüdâ-yı sadr-ı âli Mehmed tarafından mâlini her sene Adana vâlilerine teslim etmek üzere “1741 Martı ibtidâsından Şubatı gâyetine dek Karabet oğlu’na iltizâm edildiğinden mukâta’a-i mezkûrdan hâsil olan mahsûlât ve rûsûmâtın âhz ve kabzına” ne mâlikâne mutasarrıfı ne de başka bir taraftan müdahale olunmaması belirtilmektedir.” Bkz. AŞS, 23/105, 21/Ca/1154.

atayabiliyorlardı. Bu da tahvil sistemindeki mültezim profilinin tekrar ortaya çıkması anlamını taşımaktaydı (Nagata, 1997, s. 69).

Mâlikâne mutasarrıfları ile mültezimler arasındaki en büyük sorunlardan bir tanesi de gelirlerin zamanında toplanamamasıydı. Özellikle aracı kalemlerin çokluğu nedeniyle tahsil edilemeyen vergiler, zimmet ve bakâyâ adı altında bekletilerek merkeze bir türlü ulaştırılamıyordu. Bu şekilde taşrada diğer bir örf alanını oluşturan pâre mültezimler ile mâlikâneciler arasında birtakım sorunlar ortaya çıkmaktaydı. Nitekim mâl ya da iltizâm bedelinin tahsilinde mâlikânecilerin sorun yaşadıklarına belgelerde sıkça şahit oluyoruz. Örneğin 27 Zî'l-hicce 1138/26 Ağustos 1726 tarihli bir belgeden Çayırlu ve Bayurlu mezra'alarının mâlikânecisi Ebubekir Paşa'nın adı geçen mezra'aları 500 guruşa Adana sâkinlerinden Arapoğlu İsmail'e iltizâma verdiği ancak İsmâil'in ölümü üzerine iltizâm bedelini alamadığı görülmektedir (BOA, MAD 9916/124, 27/Z/1138). 3 Zî'l-hicce 1142/30 Mayıs 1730 tarihli başka bir örnekte ise, Yüregir nâhiyesine tabi Kamışlı ve Gürhay mezra'ası mukâta'asını mâlikâne olarak üzerine alan Mehmed'in mültezimi Adana serdârı Serdengeçti Ağası Musâ'dan iltizâm bedelini alamadığı anlaşılmaktadır (BOA, MAD 3956/330, 3/Za/1142).¹⁷ Ancak 18. yüzyıl boyunca yapılan tüm uyarılara rağmen, zimmet ve bakâyâ sorununa çözüm bulunamadığı belgelerden açıkça izlenebilmektedir. Şöyle ki; 19 Rebî'ü'l-âhir 1195/14 Nisan 1781 tarihli bir belgeden Tuldarık ve Runguş mezra'alarının mâlikâne sahibi Efendizâde Abdülkâdir Ağa'nın, mültezimi Hüseyin'den iki yıldır iltizâm bedelini alamadığı için, Adana beylerbeyine emr-i şerif gönderilerek iltizâm bedelinin mâlikâne sahibinin vekili Yeşilbaşzâde Seyyid Mehmed Ağa'ya *"mukâta'at-ı mîriyyenin a'sâr ve rûsûmâtından mültezimîn ve sâ'ir ba'zı kesân zimmetlerinde olan meblağın bir akçesi geriye kalmaksızın tahsîl edilerek"* teslim edilmesi belirtilmiştir (BOA, D.BŞM.ADM. 13/40, 19/Ra/1195).

Mâlikâneci-mültezim anlaşmazlığında diğer bir konu da mukâta'anın mültezim tarafından tekrar iltizâma verilmesiydi. Zirâ bu durum yönetim zincirine yeni bir halka daha ekliyor ve mâlikâne sahibinin güç durumunda kalmasına neden oluyordu. Örneğin 8 Cemâziyye'l-âhir 1168/22 Mart 1755 tarihli belgede Kara'isalu nâhiyesinde bulunan *"mahsûl-ı cemâ'at-i kazâ-i Kara'isâlu ma'a Sipâhîzâdegân ve mahsûl-i cemâ'at-i nâhiye-i Hâcılı ve yine kazâ-i mezbûre tâbi' mezra'a-i Mengen ve mezraa-i Kamuşlu ve Kervansaray ve Bayramluca ve sâ'ir mezra'a mukâta'ası ve her*

¹⁷ BOA, MAD 3956/330, 3/Za/1142, "Belgenin 29 Cemâziyye'l-evvel 1143/10 Aralık 1730 tarihli ekinde ise, Musâ'nın 300 guruşu ödediği ancak 350 guruşun hala zimmetinde kaldığı *"meblağ-ı mezbûr merkûmdan temessûgü mücebince alâ eyyi hâlin tahsîl edâda muhâlefet eder ise"* yakalanıp habsedileceği, borcunu ödeyene kadar da serbest bırakılmayacağı belirtilmektedir."

iki kazânın da avâriz ve nüzul bedelleri” mukâta’asının el-hâcc Ebubekir Ağâ ve Yiğitbâşı Mehmed Ağâ'ya mâlikâne üzere verildiği onların da adı geçen mukâta’ayı 1755 senesinde bir yıllığına Veli’ye iltizâma verdikleri görülmektedir. Ancak Veli’nin de iltizâmı, mâlikâne sahiplerinin izni ve rızası olmayan üçüncü kişilere devrettiği için iltizâm hakkını kaybettiği anlaşılmaktadır (AŞS, 133/157-158, 12/Ca/1168; AŞS, 1/113, 1173).

Diğer taraftan mâlikânecilerden kaynaklanan sorunlar da yaşanabiliyordu. Mâlikâne sahipleri bazen iltizâm süresi bitmeden çeşitli bahanelerle vergi kaynağını tekrar satışa çıkarıp, yeniden alacakları iltizâm bedeli ile kâr etmeyi amaçlıyorlardı. Bu durum karşısında, henüz iltizâm süresi bitmeyen mültezim ise zarar etmiş oluyordu. 13 Zîl-ka’de 1133/5 Eylül 1721 tarihli belgeden de anlaşıldığı üzere Saruçam nâhiyesine bağlı Ziyaret, Yıldırım ve Çölmekçiler mezra’ası, mâlikâne sahibi tarafından 1720 senesinde bir yıllığına iltizâma verilmiş olmasına rağmen, henüz bu süre tamamlanmadan iltizâm sözleşmesi iptal edilerek bir başkasına iltizâma verilmiş ve bu şekilde mültezim zarara uğratılmıştı (BOA, MAD 9908/593, 13/Z/1133).

Görüldüğü üzere genellikle merkezde oturan ve askerî sınıfa mensup mâlikâneciler ile taşrada a’yân ve eşrâf arasından seçilen mültezimler arasında yaşanan idarî ve malî problemlere şahit oluyoruz. Zirâ mültezimin tahvil sisteminde olduğu gibi yine iltizâm süresinin belirsizliği, mâlikânecinin ise mâl adı verilen yıllık ödemelerini yapmadığı zaman vergi birimini dolayısıyla yüklü miktardaki mu’accesini kaybetme korkusu, her iki tarafı da karşı karşıya getirmiştir.

Merkez-Üst Yönetici ve Mâlikâneci Arasındaki İlişkiler

18. yüzyılda mâlikâne uygulamasıyla birlikte sancak beyinin nüfuz ve kuvveti azalırken, valiler ya da diğer taşra idârecileri yani mütesellim, voyvoda ve mültezimler yükselişe geçmişti (Uluçay, 1944, s. 12; Uyar ve Erickson, 2014, s. 193). Vâlilerin ve diğer görevlilerin vekillerinin yerel kişiler arasından seçilmesi, taşrada yerel güçlere dayalı idarî bir görünüm ortaya çıkarmıştı. Devletin, klasik dönemden beri var olan bu grubların 18. yüzyılda farklı bir niteliğe bürünerek yol açtıkları adem-i merkeziyetçi görünüm karşısında, merkezileşme hedeflerini gerçekleştirmek için bu güçlerle anlaşma ya da başka bir deyimle uzlaşma yolunu seçerek onların üzerinde hakimiyet sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda devlet, taşrada ortaya çıkan bu yeni unsurları, iltizâm sistemi kapsamında kendi bünyesine dahil ederek sistemle bütünleştirmeye çalışmıştır. Nitekim kendilerine taşra idarî-malî teşkilatında yer bulan bu kişilerin, elde ettikleri iltizâm hakkına

dayanarak hem bölge halkı üzerinde etkili oldukları hem de devlet ile doğrudan ilişki kurabildikleri anlaşılmaktadır (Nagata, 1997, s. 59-60). Aynı zamanda bu yeni taşra idârecilerinin etrafındaki fiili kuvvetleri olan kapı halklarının da gücü yasal bir çerçeve içine alınmış, artık bütün sınır bölgelerinin savunulmasının yanı sıra, eyâletlerdeki asayişin temini de bunlara bırakılmıştır. Bu bağlamda aşağıda merkezin taşradaki güç ve otorite sahipleri ile ilişkileri mâlikâne uygulaması çerçevesinde değerlendirilecektir.

Merkezden taşraya ehl-i örf mensuplarına gönderilen fermanların dikkatli bir şekilde incelenmesi, merkez-taşra ilişkilerine dair ipuçları sunmaktadır. İncelenen emr-i şeriflerde ilk göze çarpan husus, söz konusu problemin ayrıntılı bir şekilde araştırılması ve ondan sonra çözüm yollarının üretilmesidir (BOA, MAD 9912/336,337, 20/N/1136; BOA, MAD 9947/67, 8/S/1156). Buna göre, merkez ve taşra yöneticileri arasındaki ilişkinin odak noktasını vergi gelirlerinin zamanında tahsil edilmesi, merkeze ya da merkezin belirlediği ilgili yerlere ulaştırılması oluşturmaktadır. Ancak farklı nedenlerden dolayı bu her zaman çok kolay olmamış, ortaya birtakım sorunlar çıkmıştır. Örneğin vâlilerin sık sık değişmesi bu sorunlardan bir tanesidir. Zirâ valilerin görev süreleri bir ilâ iki yıl arasında değişmekteydi. Nitekim 1698-1701 tarihleri arasında Adana eyâletine Kürd Bayramoğlu Mehmed Paşa, Hüseyin Paşa ve Mustafa Paşa'nın arka arkaya vali olarak atandığı görülmektedir (AŞS, 101/211, 2/N/1113). Vâlilerden çoğunluğu da daha görev yerine gelmeden değiştiğinden, 18. yüzyılda paşa sancağı olan Adana'da vâlilerden çok onların mütesellimlerine¹⁸ rastlanılmaktadır. Bu nedenle hesapların kapatılması hususunda halef ve selef arasında sürekli karışıklıklar yaşandığı belgelerden takip edilebilmektedir (AŞS, 21/126, 17/M/1129).

Adana sancağında sancak yöneticileri ile mâlini Adana vâlisine teslim eden mâlikâneciler arasındaki ilişki, yalnızca yıllık ödenen mâl ile ilgiliydi. Eyâlet ve sancak beylerine tabi olmayan, yalnızca merkeze karşı sorumlu olan mâlikâneci ise, kendi tasarruf bölgesinde kâdı denetiminde örf yetkisini kullanıyordu. Adana mukâta'asından valiye teslim edilen mukâta'a/maktû'aların mâli yine vali tarafından merkezin talebine göre ya hazineye ya da merkez tarafından belirlenen harcama kalemlerine gönderiliyordu (BOA, MAD 3423/539, 1108 (1697). bilhassa devletin harcamaları için acil nakde ihtiyaç duyması, yıllık vergilerin tahsilinde her zaman özen gösterilmesini gerektiriyordu. Nitekim devlet, taşraya gönderdiği emr-i şeriflerle bunu yöneticilere sık sık hatırlatıyor ve bu konuda herhangi bir bahaneyi

¹⁸ Ayrıntı için bkz. Yörük, 2015, s. 60-113.

kabul etmiyordu (BOA, MAD 3134/211, 26/Ca/1112).Örneğin 19 Cemâziyye'l-evvel 1112/1 Kasım 1700 tarihli bir fermanla bazı kalelerde görevli askerlerin maaşları ve yeniçeri odalarının tamiri için gerekli nakdin Adana vâlisi Mehmed Paşa'nın iltizâmında olan Adana mukâta'asından karşılanacağı hatırlatılıp, Mehmet Paşa'dan “*zimmetimde akçe kalmadı*” diyerek tamamını vermediği meblağın geri kalanını da acilen merkeze göndermesi istenilmekteydi (BOA, MAD 3134/226, 19/C/1112).

Mültezimler, mâlikâneeciler ya da diğer yöneticilerin ödemelerini düzenli bir şekilde yapmamları, merkezle aralarındaki anlaşmazlığın en büyük nedenini oluşturmuş, öldüklerinde bile servetleri borçlarını karşılayamamıştır. Şöyle ki, Karşızâde Hasan Paşa öldüğünde devlete fazla miktarda borcu vardı. Bu nedenle muhallefâtının müsâdere edilmesinde herhangi bir suistimalin olmaması için, defterdârı el-hâcc Hamza, kardeşi Hüseyin ve oğulları Abdullah ile Ali merkez tarafından sürgün cezasıyla uyarılmıştır. Nitekim devlet adı geçen kişilerin Karşızâde Hasan Paşa'nın “*emvâl ve eşyasını*” gizlediklerinden şüphelenmekteydi.¹⁹ Bu nedenle Hasan Paşa'nın muhtemelen mâllarını müsâdereden kurtarmak için sakladığı öngörülerek geniş çaplı bir soruşturma yapıldığı arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.²⁰

Merkezi, taşrada en çok uğraştıran sorunlardan birisi de defalarca yapılan uyarılara rağmen, Adana valilerinin mâlikâne mukâta'alara müdahale etmeleridir. Arşiv belgelerinde bu konuyla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Henüz mâlikâne uygulamasının ilk senelerinden itibaren başlayan bu tür sorunların 18. yüzyıl boyunca devam ettiği arşiv belgelerinden izlenebilmektedir. Nitekim taşrada örf

¹⁹ “Adana vâlisi Karşızâde müteveffâ Hasan Paşa'nın Adana'da olan kâffe-i muhallefâtı zabtı için eğerce emr-i 'âlî ısdâr buyurulmuş ancak bi'l-cümle müdebbir-i umûru olup yirmi otuz seneden berü hidmetinde olan hazinedârı el-hâcc Hamza kulları mezâyâ-yı umûruna vâkîf olmağla merkûmu lede'l-istintâk müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin emvâl ve eşyası ba'de's-su'âl zâhire ihrâc ve emvâl-i müteveffânın ihrâcında ta'allül eder ise âhz ve habs-birle asitâneye ihfâ ve müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin karındaşı Hüseyin Efendi kulları ve müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin oğulları 'Abdullah beğ vâkîf-ı umûru olmağla anları dahi tahvîf ederek emvâl-ı müteveffânın zâhire ihrâc ve ketm ve ihfâ kaydında olurlar ise diyâr-ı âhere nefy olunacakları....” Bkz. D.BŞM.MHF, 54/42, 1185.

²⁰ “Mukaddemen Adana mutasarrıfı iken fevt olan Karşızâde Hasan Paşa'nın menkûhalarından Konya'da sâkine Şâh kızı demekle 'arife Zeliha nâm hâtûnun sâkine olduğu menzilde müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin emvâl-i metrûkesinin tefahhusu bâbında silahşör-i mûmû-ileyh mübâşeretiyile sâdir olan emr-i 'âlî mantûkıncıa”Ayrıntı için bkz. D.BŞM.MHF, 55/19, 16/L/1186; “....Adana a'yânından Karşlı el-hâcc 'Alizâde Hasan zîde mecdihunun mâlikâne 'uhdesinde olan Dündarlı 'adet-i ağnâmı mukâta'asının 1175 senesinden 1177 senesi gâyetine gelince mukayyed olan mâlinden gayr-i ez teslimât 14510 guruş ve nısf hissesi mûmâ-ileyhin mâlikâne 'uhdesinde olan mahsûl-ı ihtisâb-ı Sis mukâta'asının 1175 senesinden 1177 senesi gâyetine gelince gayr-i ez teslimât ve havâlât 1394 guruş zimmet-i sahihası olub bundan âkdem bu minvâl ashâb-ı mâlikâne zimmetlerinde olan emvâl-i miriyye bakâyası be-eyyü hâl tamâmen tahsil ve ba'zı mesârifât ve ta'vizât için hazîne-i 'âmireme teslim olunmak için mü'ekked ve müşedded emr-i hümâyûnum.....” Bkz. C.ML, 167/7031, 12/N/1178.

mensupları arasındaki anlaşmazlığın en büyük nedeni vergi hususunda idi. Ergenç'in de belirttiği gibi, timâr sistemi içinde bey ve sîpâhilere havâle edilen gelir kaynaklarının mîrî mukâta'a haline getirilmesinin ağırlık kazanması, vâli ya da beylerbeyilerini zor durumda bıraktığı için mâlikâneciler ile valiler arasında sorunlar yaşanıyor, özellikle valiler ve sancak beyleri, mâlikânecilerin vergi alanlarına sık sık müdâhale ediyorlardı (Ergenç, 1986, s. 93). Örneğin 1698 senesinde Adana eyâleti mukâta'asından 1360 guruş mâli olan *ih̄tisâb ve bâc-ı bazar ve 'ubûr-ı cîsr mukâta'asına*, diğ̄er havâss-ı hûmâyûn ve mîr-livâ havâssından 3640 guruş mâlin eklendiği ve bir süre sonra da eklenen mâlin mukâta'adan ayrılarak Dergâh-ı âlî çavuşbaşı olan Ahmed'e mâlikâne üzere verildiği görülmektedir. Ancak mâlikâne mukâta'a alanına vâlilerin müdahalesi söz konusu olduğundan, 1360 guruş mâl Adana mukâta'asından ayrılarak, mâlikânecinin berâtına eklenmiştir (BOA, MAD 9893/111, 13/L/1113). Başka bir örnekten ise, 5 Ramâzân 1116/1 Ocak 1705 109 senesinde Adana mukâta'asından ifrâz edilerek her sene mâlini hazineye vermek üzere yine çavuşbaşı Ahmed'e mâlikâne olarak verilen *Dündarlu ve Koyuncular nâhiyeleri adet-i ağnâm mukâta'ası'nın* mâline valilerinin müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine merkezden Adana beylerbeyine gönderilen hükümde, adı geçen mukâta'anın önceden Adana beylerbeyinin hâssı olduğu, ancak 1698 tarihinde mirîye aktarılarak, Adana mukâta'asına bağlandığı, 1704 tarihinde ise Adana mukâta'asından ayrılarak mâlikâne olarak verildiği belirtilerek, 5000 guruş mâlin her yıl mâlikâne sahipleri tarafından tahsil edilmesi ve hazineye gönderilmesi tenbihlenmiştir (BOA, MAD 2940/116, 5/N/1116).²¹ Görüldüğü üzere Adana vâlisi kendisine merkezden yapılan bir hatırlatma yoluyla uyarılmıştır. Zirâ merkezin kaygısı mâlin eksiksiz ve bir an önce hazineye ulaştırılmasıdır. Ancak yapılan uyarıların ve verilen cezaların caydırıcı olmadığı belgelerden takip edilebilmektedir. Örneğin 5 Ramâzân 1119/30 Kasım 1707 tarihli bir belgeden Adana beylerbeyinin mâlikâne üzere yönetilen İhtisâb mukâta'asına müdahalede bulunduğu anlaşılıyor. Şöyle ki; beylerbeyi, mukâta'anın yönetimini ele geçirmek için, mukâta'anın mültezimi subaşı Kürekçi Mustafa'yı her zaman muhalefet üzere olduğu bahanesiyle merkeze şikâyet edip ardından da yakalayıp hapsedtiğine şahit oluyoruz. Bunun üzerine mâlikâne sahibi el-hâcc Ahmed, beylerbeyini merkeze şikâyet ederek, adı geçen mukâta'anın

²¹ "Ayrıca adı geçen mukâta'anın reâyâlarından bazıları da " *sîpahi, imam ve hatip oğullarıyız*" diyerek resm-i ra'iyetlerini vermek istemiyorlardı. Adana vâlileri de " *bunlar imam, hatib ve sîpahi zâdelerdir resm-i ra'iyetleri tarafımızdan tahsil olunur*" diyerek kanuna aykırı davranışlarda bulunmaktaydılar." Bkz. BOA, MAD 2940/116, 5/N/1116.

serbestiyet üzere olduğunu bu nedenle mültezimi subaşı Kürekçi Mustafa'nın serbest bırakılmasını talep etmiş ve bu konuda daha önce de merkez tarafından uyarıldığı anlaşılan beylerbeyi, bir kez daha mukâta'anın yönetimine karışmaması için uyarılmıştır (AŞS, 104/103-144, 15/N/1119).

Yukarıda da görüldüğü üzere yetki alanları gittikçe daralan bölge idârecilerinin gelirleri de iyice azalmaktaydı. Zirâ denetimlerinde olan mîrî mukâta'a gelirlerinden finanse ettikleri kapı halklarını artık besleyemiyorlardı (Mesut ve Erickson, 2014, s. 214). Mâlikâne sahipleri ya da onların mültezimleriyle anlaşmazlıklarının temel nedeni esâsen buydu. Bu nedenle gelirlerinin azalmasını ve masraflarına yetmemesini sürekli şikâyet ediyorlardı (MAD 10155/261, 9/S/1125). Zirâ vâililer, Adana eyâletinden ifrâz edilen mukâta'alardan dolayı yaklaşık %50 oranında bir vergi kaybına uğramışlar, gelirlerinin büyük bir kısmını mâlikâne uygulamasıyla taşrada sayıları artan diğer örf mensuplarına kaptırmışlardı (AŞS, 101/146, 1100); D.BŞM.d. 1051/s.2-3, 29/Z/1115).²² Örneğin evâhir-i Safer 1129/ 1716 tarihli bir belgeden Adana vâlisi Hüseyin Paşa'nın merkeze gönderdiği arzda, vâlilerin zabtındaki mukâta'aların azaldığından ve savaş masraflarına yetmediğinden bahsedilmekte ve bunun nedeni olarak da Adana mukâta'asından ifrâz edilip mâlikâne olarak verilen mukâta'alar gösterilmektedir. Bu nedenle Hüseyin Paşa, Adana mukâta'asından ifrâz edilen kışlak, ihtisâb, ispençe, öşr-i Adana, Dünderli ve Tarsus mukâta'alarının yine tek elden zabt olunması için üzerine kaydedilmesini, aksi takdirde diğer mukâta'a gelirlerinin kapıkulu masraflarına yetmeyeceğini bildirmektedir. Bu bağlamda adı geçen mukâta'aların, sefer başlamadan mâlikâne kayıtları kaldırılarak tekrar Hüseyin Paşa'ya der-uhde edildiği görülmektedir (AŞS, 21/76, Evâhir-i S/1129).²³

18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde vâliler ile mâlikâne sahipleri arasındaki idarî ve malî sorunlar merkezden yapılan uyarılara rağmen devam etmiştir. Yine gurre-i Zîl-hicce 1158/ 25 Aralık 1745 tarihli bir belgeden Adana mütesellimi Ali'nin, Kara'ısalı kazâsının menzil kaydı olmamasına rağmen, mukâta'a reâyâsından menzil imdâdiyyesi adı altında her sene 750 guruş tahsil ederek, reâyâyâ zulm yaptığı anlaşılıyor. Bunun üzerine mütesellim Kara'ısalı kazâsından bir daha menzil

²² "XVII. yüzyılın sonlarında Adana mukâta'âtından 102.830 akçe mâlin Adana vâlisi Kürd Bayramoğlu'na tevcih edildiği görülmektedir." AŞS, 101/146, " 102.830 guruş mâlin 52.907 guruşunun hazineye verilmek üzere Adana mukâta'âtından ifrâz edildiği anlaşılmaktadır." Bkz. BOA, D.BŞM.d. 1051/s.2-3, 29/Z/1115.

²³ "Adana vâlisinin sahip olduğu mukâta'aların 23312 guruş, ifrâz edilip mâlikâne verilen mukâta'aların ise yaklaşık 36900 guruş mâli bulunmaktadır." Bkz. AŞS, 21/76, Evâhir-i S/1129.

imdâdiyyesi talep etmemesi ve şimdiye kadar aldıklarını da sahiplerine geri vermesi için merkezden gönderilen bir fermânla uyarılmıştır (AŞS, 4/58-59, 2/Za/1158). 24 Zî'l-hicce 1173/1759 tarihli bir örnekte ise, merkezde oturan mâlikânegilerin, yerel hanedandan olan ortaklarıyla birtakım sorunlar yaşadıklarına şahit oluyoruz. Nitekim bölgenin güçlü a'yân ailelerinden Karslızâdelerin, kazandıkları güç sayesinde sancak dahilindeki diğer mukâta'a alanlarına müdahale etmeye başladıkları görülmektedir. Şöyle ki; Sarıçam nâhiyesine tâbi Şehrikâr mezra'asının rub' hissesine mutasarrıf olan defterdâr el-hâcc Ahmed'in kisedârı Hüseyin, hissesini merkezden bir adamını gönderip zabt ettirmek istemiş, ancak a'yândan olan ortağı Karslıoğlu Hasan'ın tahrikiyle, Adana vâlisi bir başka kişiyi atamıştır. Bunun üzerine Hüseyin'in, vâliyi merkeze şikâyeti üzerine gönderilen fermânda; adı geçen mukâta'anın Adana mukâta'asına ait olmadığı, mâlinin hazîne-i 'âmireye gönderilmek üzere Adana mukâta'atından ifrâz edildiği hatırlatılarak, Hüseyin'in adamına müdahale edilmemesi emredilmiştir (BOA, MAD 10201/333, 24/Z/1173). Ancak Karslızâde ailesinden olan mâlikânegiler veya mültezimlerin devlet tarafından uyarılmalarına rağmen, diğer mukâta'aların yönetimine karışmaya devam ettikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin 1764 tarihli bir belgeden Karslızâde Hasan ve kardeşi Hüseyin adlı yeniçerilerin, İfrâz-ı Zû'l-kadriyye hâssı mâl-i mirisinin *te'hîr ve ibtâlîne* sebep olduklarından Kıbrıs adasına sürgün edildikleri, ancak bir süre sonra bir daha mukâta'anın işlerine karışmamaları şartıyla affedildikleri görülmektedir (AŞS, 36/111:69, 9/Z/1178).

Devlet aynı zamanda kayd-ı hayat şartıyla mukâta'aların yönetimini verdiği mâlikâne sahiplerini de sıkı bir denetim altında tutuyor, onları vergi kaynağını korumaları hususunda uyarıyordu. Ancak yükümlülüklerini bütün uyarı ve tehditlere rağmen yerine getirmemekte ısrar ederlerse, mâlikâne berâtları ellerinden alınıyor ve vergi birimleri yeniden müzâyedeye çıkarılarak, mu'acceleri merkezî hazinede kalan mâlikânegiler büyük bir zarara uğratılıyordu. Yani mâlikâne sahibinin *"nasıl olsa benim, devlet artık beni değiştiremez"* gibi bir düşüncesi olamazdı. Kayd-ı hayat şartı, ölünceye kadar *"bu senin olsun"* demek değil, hazine ile mukâta'acı arasındaki koşullarda değişme olmadığı sürece *"bu işi hep sen yapacaksın"* demektir. Bu bağlamda mültezimlerin reâyâyâ yaptıkları olumsuz davranışlardan bile mâlikâne sahipleri sorumlu tutuluyordu. Şöyle ki, 10 Safer 1127/15 Şubat 1715 tarihli bir belgede mâlikâne sahibinin iltizâma verdiği maktû'un reâyâları, mültezimin kendilerinden fazla akçe aldığını ve bu yüzden perişan olduklarını merkeze şikâyet etmeleri üzerine, mâlikâneginin mâlikâne şartlarına uygun davranmadığı yani reâyâyâ mültezimin zulmünden koruyamadığı

için mâlikâne beratının elinden alındığı görülmektedir (BOA, MAD 10157/296, 10/S/1127). Yine başka bir örnekte *Adet-i ağnâm-ı Dündarlu ve tevâbi'i mukâta'asının* mâlikâne ortaklarından Seyyid el-hâcc Mehmed Emin'in mukâta'anın mâlini zimmetine geçirip hazineye zarar verdiği için mâlikâne beratı iptal edilerek ortağı el-hâcc Ali'ye devredilmiştir (AŞS, 31/119-120, 1179).

Sonuç

18. yüzyıl, devletin farklı idarî ve malî uygulamalar kullandığı, aynı zamanda hem toplumla uyum çabalarını hem de merkezileşme çabalarını bir arada yürüttüğü bir dönemdir. Bu dönemde toplumla ve yöneticilerle uzlaşma arayışları ve çelişkileri yaşayan devlet, mâlikâne uygulamasıyla bir taraftan idarî ve malî sorunlarına çözüm üretmeye çalışırken diğer taraftan da yeni uygulamaların getirdiği güvenlik ve asayiş sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı klasik kurumlarının işlevini yitirmeye başlaması yani timâr ve kul sisteminde meydana gelen bozulmalar, taşra yönetiminde yönetici tipolojisinde de bir takım değişimlere yol açmış, taşra yöneticilerinin kimliklerinde ve görevlendirilme biçimlerinde tamamen klasik düzeninin dışında, yeni uygulamalar ortaya çıkarmıştır. Görülüyor ki, hem malî hem de idarî sorunlara çözüm bulmak için iltizâm sisteminin boyutlarının genişletilmesi, devletin otoritesini temsil edenlerin kimliğinde de bir değişime yol açmıştır. Taşrada birbirinden farklı örf alanlarının çoğalmasına ve başta mâlikâneci olmak üzere geniş bir alana yayılan bu örf yetkililerinin ya da vekillerinin birbirlerinin yetki alanlarına sık sık müdâhale ederek, merkezî otoriteyi sarsıcı davranışlarda bulunmalarına neden olmuştur. Ayrıca devletin, aracılara eline bıraktığı vergi kaynaklarının denetiminde çıkmaza girmesi, devlet ve toplum ilişkilerindeki mutabakatı olumsuz etkilemiştir.

Bu bağlamda çalışmamızda yönetim mekanizmasının hem birbirleriyle hem de toplumla olan ilişkileri analiz edilerek, öncelikle taşra yöneticilerinin hem birbirleriyle hem merkezle hem de reâyâ ile olan ilişkileri, uzlaşma kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sonuç olarak taşradaki ehl-i örf halkalarına yenilerinin eklenmesiyle yetki çatışmalarının arttığı ve bu halkaların hem birbirleriyle hem de devletle olan uzlaşmalarının kuramda ve pratikte farklılaştığı görülmüştür. Elimizdeki veriler, devlet ve toplum ilişkilerinde uzlaşmadan çok, problemlerin devam ettiğini göstermiştir. Nihâyetinde uzlaşma kavramı çerçevesindeki uygulamaların kuramda ve pratikte nasıl gerçekleştiği sorunsalının analizi sonucunda diyebiliriz ki, taraflar arasında bir anlaşma zemini sağlanmaya çalışılsa da uzlaşma kuralı çoğu zaman ihlâl edilmiş, mâlikâne uygulaması ile getirilmeye

çalışılan uzlaşma alanı çoğunlukla kuramda kalıp, pratikteki uygulama alanı her zaman kolay olmamıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):

Cevdet Maliye (BOA, C.ML), 480/19570, Evâ'il-i R/1177.

C.ML, 450/18201, 25/Ca/1189.

C.ML, 167/7031, 12/N/1178.

Cevdet Timar (BOA, C.TZ), 164/8165, 3/Ş/1184.

İbnülemin Dahiliye (BOA. İE.DH), 35/3040, Evâsıt-ı Ra/1141.

Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Defterleri (BOA, D.BŞM.ADM), 13/40, 19/Ra/1195;

D.BŞM. d. 1051/s.2-3, 29/Z/1115.

Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Muhallefât Halifeliği (BOA, D.BŞM.MHF), 54/42, 1185;

55/19, 16/L/1186.

Maliyeden Müdevver Defterler

BOA, MAD 2827/5, 21/Ş/1141; BOA, MAD 2940/116, 5/N1116.

BOA, MAD 3423/541, 24/Za/1108; 3423/539, 1108.

BOA, MAD 3134/211, 26/Ca/1112; 3134/226, 19/C/1112.

BOA, MAD 3434/424, 26/Z/1125; 3434/92, 1125; 3434/89 14/S/1125.

BOA, MAD 3865/321, 24/Za/1151; BOA, MAD 3598/193, 27/Za/1136.

BOA, MAD 3956/330, 3/Za/1142; BOA, MAD 9876/54, 3/Za/1693.

BOA, MAD 9893/111, 13/L/1113; BOA, MAD 9908/593. 13/Za/1133.

BOA, MAD 9909/143, 22/Z/1133; 9909/260, 25/Ca/1134.

BOA, MAD 9912/336-337,20/N/1136; BOA, MAD 9916/124, 27/Za/1138.

BOA, MAD 9947/67, 8/S/1156; BOA, MAD 10155/261, 9/S/1125.

BOA, MAD 10157/296, 10/S/1127; BOA, MAD 10190/263, 10/S/1160.

BOA, MAD 10191/323, 1/Za/1161; BOA, MAD 10193, 29/S/1167.

BOA, MAD 10194/331, 6/Ş/1163; BOA, MAD 10198/379, 6/M/1169.

BOA, MAD 10201/333, 24/Z/1173.

Adana Şer'iyye Sicilleri

AŞS 1/113, 1173; AŞS 1/153, Evâhir-i N/1173; AŞS 1/132, Evâsıt-ı Z/1173.

AŞS 4/58-59, 2/Za/1158; AŞS 5/200, 12/Ra/1184.

AŞS, 5/187, 25/S/1184.

AŞS 14/126, 29/L/1144; AŞS 21/126, 17/M/1129; 21/76, Evâhir-i S/1129.

AŞS, 17/325, 1743.

AŞS 22/23, 7/M/1126; AŞS 23/105, 21/Ca/1154.
AŞS 30/60, Evâsıt-ı Ra/1117; AŞS 30/96-158, Evâil-i Z/1137.
AŞS 31/119-120, 1179; AŞS, 31/74:108-109, 1169.
AŞS, 36:111/69, 9/Z/1178, AŞS 38/160, 17/Ca/1138; AŞS 38/41-73, 3/Ca/1147.
AŞS 101/211, 2/N/1113; AŞS 103/31-109, 1133.
AŞS 104/103-144, 15/N/1119; AŞS 127/7, 3/Za/1146.
AŞS 129/111-87, 17/N/1145; AŞS 133/157-158, 12/Ca/1168.
AŞS 132/94:142-143, 1166.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Açıkgöz, Ö. (2008). *Osmanlı Modernleşmesi İktisâdî-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar*. Ankara: Lotus Yayınları.
- Armağan, L. (Kış 2011). Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Anlayışına Dair Bazı Düşünceler. *Akademik Bakış*, 5 (9), 139-156.
- Barkey, K. (1999). *Eşkiyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Barkey, K. (2008), *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*. İstanbul: Versus Kitap.
- Başarır, Ö. (2011), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Malî-İdarî Yapısına Bir Örnek: Arapgir ve Çemişkezek (Hasları) Mukâta'ası. *Tarih Dergisi*, 52, 13-26.
- Başarır, Ö. (2014), XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar, *AÜDTCF Dergisi*, 54 (2), 251-284.
- Budak-Solakoğlu, G. (Eylül 1994). Osmanlı Devlet Örgütü ve Weber Bürokrasisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 27 (3), 83-100.
- Buluş, A. (2010). Vergi Toplamanın Özerkleştirilmesinin Vergi Toplamanın Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi İle Bir Mukayese. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (1), 81-120.
- Çadırcı, M. (2013). *Tanzimat Devrinde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çağlar, K., Tabak, F. (Eds.) (1998). *Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım (Z. Altok, Çev.)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*. (Ş. Layıkel, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dursun, D. (1992). Bürokrasi Teorisi ve Yönetim. *Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 133-149.
- Ergenç, Ö. (1986). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin malî Nitelikleri. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 10, Harvard University Press, 87-96.
- Ergenç, Ö. (1992). Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşrâf ve A'yân Üzerine Bazı Bilgiler. *The Journal of Ottoman Studies*, III (Osmanlı Araştırmaları III), 105-118.
- Ergenç, Ö. (1999) Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar. *Osmanlı* (C. IV, s. 32-39). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergenç, Ö. (2006). 16. Yüzyılın Sonlarında Bursa. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (2007). Osmanlı Arşiv Belgelerinin Toplum Tarihi İçin Kullanılabilirliği Üzerine. *Tokyo: Çok Uluslu Karşılaştırmalı Arşiv Araştırmaları Projesi 2006 Yılı Bülteni*, 122-127.
- Ergenç, Ö. (2013). *Şehir Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göriceli Koçi Bey (1994). *Koçi Bey Risâlesi (Eski ve Yeni Harflerle)*. Y. Kurt (Yay. haz.). Ankara: Ecdâd Yayınları.
- İbn-i Haldun, Mukaddime (2005). (S. Uludağ, Çev.), 4. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalcık, H. (1965). Adâletnâmeler. *TTK Belgeler*, C. II, Sayı 3-4.
- İnalcık, H. (2008). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (R. Sezer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye, Seçme Eserler II, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İslâmoğlu-İnan, H. (1991). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konar-Göçer İmparatorluk Osmanlıda Göçebeler. Göçmenler ve Sığınmacılar*. (A. Ortaç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Kurt, Y. ve Ünlü, E. (2014). Çukurova Âyânları I, Hasanpaşazâdeler İle İlgili Arşiv Belgeleri I. *Belgeler*, XXXIII/37 (2012), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 57-116.
- Kurt, Y. ve Ünlü, E. (2016). Çukurova Âyânları II, Hasanpaşazâdeler (Karşızâdeler) İle İlgili Arşiv Belgeleri II. *Belgeler*, XXXIV/38 (2013), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 17-85.
- Nagata, Y. (1997). *Tarihte Ayânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Nizamülmülk (2015). *Siyâsetnâme*. (M. Kanar, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2001). *Osmanlı Devlet Anlayışı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özkaya, Y. (1966). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Ayânlık İddiâları. *AÜDTCF*, 34.
- Özkaya, Y. (1999). Osmanlı Devlet Yapısının Zayıflamasının Sonuçları: Ayânlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar, *Osmanlı* (C. 6, s. 165-173). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkaya, Y. (2008). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özkaya, Y. (2014), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Mâliyesinde Mâlikâne Uygulaması*. İstanbul.
- Platon, (2010). *Devlet*. (S. Eyüboğlu ve M.A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Radushev, E. (1994). XVII. XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Rejimi ve Osmanlı Askerî Nizâmı. *CIÉPO VII, Sempozyumu Peç: 7-11 Eylül 1986*, Ankara: TTK Yayınları.
- Şahin, İ. (1999). Göçebeler. *Osmanlı* (C.4, s. 132-142). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Taş, H. (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Taş, H. (2008). Osmanlı Kâdı Mahkemesindeki Şühüdül-Hâl Nasıl Değerlendirilebilir? *Bilig*, 44, 25-44.
- Uluçay, M. Ç. (1955). *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.

- Uyar, M. ve Erickson, E. J. (2014). *Osmanlı Askerî Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Quataert, D. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1722*. (A. Berktay, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yörük, S. (2015). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ze'evi, D. (2000). *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. (S. Çağlayan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Extended Abstract

The aim of this study is to reveal how the use of the new applications in the *iltizâm* (tax farming) system in the Ottoman finance in the 18th century in the provincial administration changed and transformed the state and society relations. Within the scope of the state and society relations, the tendency of the groups to reconcile with each other, their struggles, as well as the efforts of the state to free itself from the decentralized tendency of the provincial administration in the 18th century and to establish control, were evaluated around the document typology of the post-classical period, through the example of Adana sanjak. In this context, in order to understand the dimension of the state and society relations in the 18th century, the relations of the administrative mechanism with each other and with the society were analyzed within the framework of the concept of consensus. As it is known, in the 18th century, when horizontal and vertical mobility increased, a new network of relations was formed between the new rulers of the province and the center, when the number of administrators who had the permission of the Sultan on the one hand, but who were different from the individuals who came from the *timâr* and *kul* system of the classical period, in other words, when the number of administrators of *reaya* origin increased. In this period, the most common term used in the provincial administrative and financial system was *mutesellim*. Along with the management by proxy, there has been a process of change and transformation in the administrators identity in the countryside. The administrators, who did not know the tradition and generally came from among the local elites, were also influential in the administrative mechanism.

It was known that the changes that have occurred in both the world system and the internal dynamics of the state since the 16th century have thrown the Ottoman Empire into a process of change towards the end of the last century. As a matter of fact, this process, which felt its effect in the 18th century, brought different practices from the classical period in the relations of state and society in the countryside. One of the important features of the 18th century is the existence of a complex administrative, economic and social relations network. In this context, governors who had more comprehensive military, administrative and financial authority and who took care of the state *mukâta'a* as the representatives of the center were appointed in the countryside instead of the governors of the classical period. The governors emerged as a new power by combining their countryside military and administrative powers with their economic power.

The empire envisaged the elimination of the intermediaries in the *iltizâm* system and the prevention of excessive exploitation of the tax resource, thus ensuring continuity in taxation, with the manor practice it developed within the *iltizâm* system. Although he thought that in this way he could find a solution to the administrative problems in the countryside and thus be able to carry out the relations between the state and society without any problems, the *reaya* could not escape the persecution of the short-term tax farmers, who were still chasing profit. As a matter of fact, it has been observed that the *mültezim* (taxpayer) profile in the *iltizâm* system has been carried over here as well and there has been a great increase in the number of sub-administrator. When the owner of the

manor transferred his powers and duties to one or more mültezim, the reaya faced the tax collector and his men, and it became more and more difficult for him to reach the top administrative. On the other hand, the administrative and financial problems experienced between the manorists living in the center and belonging to the military class and the mültezims selected from among the notable and respected in the provinces were also witnessed. Because, as in the mültezim bond system, the uncertainty of the *iltizâm* period and the fear of losing the tax unit and therefore the large amount of debt when the manorists do not make their annual payments, called goods, brought both sides face to face.

In conclusion, the 18th century was a period in which the state used different administrative and financial practices, and at the same time carried out both its efforts to integrate with the society and its efforts to centralize. In this period, the state, which was in search of reconciliation and contradictions with the society and the administrators, tried to find solutions to its administrative and financial problems with the manor practice, on the one hand, and on the other hand, had to deal with the security and public order problems brought by the new applications. The fact that the Ottoman classical institutions began to lose their function, that is, the deterioration in the *timâr* and *kul* system, led to some changes in the typology of the administrators in the provincial administration, and new practices were revealed in the identities and assignment styles of the provincial administrators, completely out of the classical order. It is seen that the expansion of the size of the *iltizâm* system in order to find solutions to both financial and administrative problems has also led to a change in the identity of those who represent the authority of the state. This caused the proliferation of different customary areas in the provinces, and these customary officials or proxies, who spread over a wide area, especially the manor, frequently interfered with each other's jurisdictions and caused the central authority to act shockingly. In addition, the impasse in the control of the tax resources left by the state in the hands of the intermediaries negatively affected the reconciliation in the relations between the state and society.

Finally, it has been seen that with the addition of new people to the folklore circles in the provinces, conflicts of authority increased and the reconciliations of these rings with each other and with the state differed in theory and practice. The data we have showed that the problems continue rather than consensus in the state and society relations. As a result of the analysis of the problematic of how the applications within the framework of the concept of consensus are realized in theory and in practice, we can say that although an agreement is tried to be established between the parties, the consensus rule has often been violated, and the consensus area that has been tried to be brought with the manor practice has mostly remained in theory. As a matter of fact, it has been seen that the new provincial administrators, who emerged within the scope of the manor practice, in other words, the new representatives of the state authority, could not use their powers in a different way from the taxpayer profile in the tax farming system. In fact, the short-term appointment of mültezim, who are the assistants of the state in the administrative and financial organization, as in the *iltizâm* system, made their own interests come to the fore. Ultimately, it caused these new and influential actors of the 18th century to add a different dimension to the state and society relations through the influence and wealth they acquired in the *iltizâm* system.